

קבלת השבת בקיבוצים: רליגיוזיות חילונית

דליה מרקס

תהלים על הדשא הגדול
בערב שבת, בקיץ: חדר-האכל
שט על הדשא הגדול כספינה
מוארת חלונות. הילדים
משחקים על הדשא. החורים בחלצות לבנות
משוחחים בנחת על הרחקה.
הערב פורש את כנפיו כדוגרת
המכניסה את אפרוחיה
תחת כנפיה.
בשבילי זו השעה היפה בעולם. ביקום כלו. [...]
(מה מעט אנו יודעים על הדבר החומקני הזה
היורד אלינו לכהרף עין
כאילו
השמים נפתחים פתאם באיזו הבטחה [...]).

עלי אלון

הקיבוץ הוא יורש הקהילה היהודית [...] הצורך של הקיבוץ להפוך
מאוטופיה למקום הוא כצורך היהודי לבנות הלכה. מוקי צור

מזמן לזמן מתפרסמת בעיתונות החרדית כתבה החוגגת את 'חזרתם של הקיבוצים
לדת'.¹ בעבור הכותבים, העובדה שהקיבוצים – היסוד הנתפש כחילוני ביותר

* המובאות מתוך ע' אלון, יחף: תהילי עין שמר, תל אביב תשנ"ב; מוקי צור, ללא כתונת פסים, תל אביב תשמ"ח, עמ' 212–213. אני מודה למי שקראו טיוטות של המאמר והעירו את עיניי בעניינים חשובים הרבה: הרבה זוהר אופז-ליפסקי מאילת השחר, אורי ברזק מגבע, ד"ר מוטי זעירא, בוג' יוגב מארכיון שיטים, ד"ר מיכאל לבני מלוטן, לקוראים ולקוראות האנונימיים של כתב העת 'מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי' ולעורכת הלשון ד"ר רונאלה מרדלר, שסייעו רבות בדיוק המאמר. כן אני מודה למי ששיתפו אותי בניסיונם ובחומרים מקיבוציהם: אוכמה אבירם מכפר מנחם, מאיה אורן מצובה, עלי אלון מעין שמר, שי איתן, עמיקם אסם מאפיקים, דבון דבדבני מראש הנקרה, שאול ינאי מאשדות יעקב איחוד, אמנון מגן מצובה, אירי קסל מחצרים, לילי שמש ממזרע.

1 לדוגמה א"י פרידמן, 'הקיבוץ הקדוש: אפילו בגבעת ברנר מתקרבים ליהדות', יום ליום, 12.7.15.

בציבוריות הישראלית – מגלים עניין בטקסי חיים ובאירועי מעגל השנה יהודיים, בלימוד טקסטים ואף בתפילה היא עדות לניצחונה של היהדות ההלכתית על מעוז החילוניות הישראלית. אולם דומה ששמחה זו אינה במקומה, שכן מאז ומתמיד היו הקיבוצים אחד היסודות המחויבים ביותר ליצירת חיים יהודיים בני קיימא בארץ ישראל ואחר כך במדינת ישראל, תוך סירוב לקבל נוסחאות מן המוכן.²

כדי לעמוד על התמודדות הקיבוצים עם שאלות של אמונה, מורשת ואורח חיים יהודי מעניין לבחון את העיצוב הטקסי של השבת בהם. שאלות הקשורות בעיצוב הדת האזרחית בישראל בכלל ובעיצוב השבת בפרט אינן מיוחדות לקיבוצים, מאז ראשית הציונות ועד לעצם היום הזה עומדות שאלות אלה לדיון ציבורי ער.³ אלא שבשל העובדה שהקיבוצים עמלו לעצב את חיי החברה והתרבות שלהם כיחידות אוטונומיות במסגרת כלכלית שיתופית, עלתה שאלת עיצוב קבלת השבת באופן מפורש וממוקד. העיסוק בשאלת קבלת השבת בקיבוצים הוא בבחינת מקרה מבחן של חברה מוגדרת היטב העוסקת בשאלת עיצובה הרוחני, הקהילתי והתרבותי בהקשר יהודי.

הקיבוצים הם צורת חיים שיתופית קהילתית ייחודית לישראל, אשר שורשיה הונחו בתקופת העלייה השנייה (1904–1914)⁴ והתבססו בתקופת העלייה השלישית (1919–1924).⁵ הקיבוץ הראשון הוקם ב־1909, וכיום יש בישראל כ־270 קיבוצים. מלכתחילה התבססה כלכלת הקיבוץ בעיקר על חקלאות אולם עם הזמן נוספו לקיבוצים ענפי תעשייה, מסחר ותיירות.⁶ שלוש התנועות הקיבוציות הגדולות היו:

2 עם זאת, נכון יהיה לומר שהתרופפות המתח האידיאולוגי ותהליכי ההפרטה של רוב הקיבוצים השפיעו גם על חיי התרבות. כמה מן הקיבוצים מאמצים אורחות חיים הלכתיים (קיום בית כנסת, חדר אוכל כשר בהשגחה רבנית וכו'), בין היתר בשל אילוצים כלכליים, הנובעים למשל מענף תיירות פעיל בהם. קיבוצים אחרים, לעומת זאת, מתנסים בקיום לימוד ובתי תפילה המתאימים לאורחות החיים בקיבוציים השיתופיים. עניינים אלה, החורגים מהתקופה שבה דן המאמר, יידונו בקצרה בהמשך.

3 על עיצוב הדת האזרחית בישראל, ראו למשל י' (צ'רלס) ליבמן, 'לקראת חקר הדת העממית בישראל', מגמות 4 (תשל"ז), עמ' 95–109; O. Yarden, 'The Sanctity of Mount Herzl and Independence Day in Israel's Civil Religion', in A. Houtman, M. Poorthuis, and J. Schwartz (eds.), *Sanctity of Time and Space in Tradition and Modernity* (Jewish & Christian Perspectives Series 1), Leiden 1998, pp. 317–348; א' שלח, סממנים לדת חילונית בישראל, ירושלים תשל"ה.

4 ראו למשל ב' חבס (עורכת), ספר העלייה השנייה, תל אביב תש"ו; מ' נאור (עורך), העלייה השנייה 1903–1914: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים תשמ"ח.

5 ראו למשל ב' בן־אברהם וה' ניר, עיונים בעלייה השלישית: דימוי ומציאות, ירושלים תשנ"ה.

6 על התנועה הקיבוצית, ראו למשל א' בן־רפאל ואחרים (עורכים), חושבים קיבוץ: שיח אנשי אקדמיה, חוקרים וראשי התנועה (הקיבוץ במפנה המאה א'), רמת־אפעל 1994; א' חלמיש וצ' צמרת (עורכים), הקיבוץ: מאה השנים הראשונות, ירושלים 2010; ה' ניר, רק שביל כבשו

'איחוד הקבוצות והקיבוצים', תנועה הקרובה לרעיונות הסוציאלי-דמוקרטית, מפלגת מפא"י, ו'הקיבוץ המאוחד' השמאלי יותר והפרו-סובייטי עד שלב מסוים, אשר התאחדו בשנת 1981 ונקראו מעתה 'התנועה הקיבוצית המאוחדת' (התק"ם). התנועה השלישית והשמאלית ביותר בהשקפותיה, הייתה 'הקיבוץ הארצי', מיסודה של תנועת הנוער 'השומר הצעיר'. בשנת 1999 התאחדה התק"ם עם הקיבוץ הארצי, והתנועה נקראת עתה 'התנועה הקיבוצית'. כיום רוב הקיבוצים עברו תהליכי הפרטה ולא מתקיים בהם עוד אורח החיים השיתופי, אולם נשמרת בהם מסגרת קהילתית.⁷ במאמר זה לא תידון קבלת השבת בקיבוצים האורתודוקסיים מתנועת 'הקיבוץ הדתי' ובקיבוצים הרפורמיים והקונסרבטיביים, מאחר שקיבוצים אלה הוגדרו מלכתחילה כבעלי זיקה מחייבת למסורת ולדת היהודית, והבניית השבת בהם דורשת עיון נפרד.⁸

נושא עיצוב קבלת השבת בקיבוצים טרם זכה לעמוד במרכזו של מחקר אולם יש בידניו שפע של עדויות של מובילי תרבות קיבוציים, טקסטים של קבלת שבת שנשמרו בארכיונים, למשל בארכיון חגים בקיבוץ בית השיטה מיסודו של אריה בן גוריון, פרוטוקולים, תכתובת אישית, עלונים קיבוציים, דפי עמדה, דפים שחולקו בקבלת השבת וראיונות אישיים. מאמר זה נכתב לאור עיון בהם. נוסף על כך, עמדו לרשותי חוברות וכרכים שיצרו מובילי תרבות. אלה נועדו להפצה ולהנגשה של החומרים בקרב כלל החברה הקיבוצית,⁹ מיזמים המעידים על החשיבות שהקנו אנשים אלה לפועלם.

רגלי: תולדות התנועה הקיבוצית, ע' לוטם (מתרגם), ירושלים 2008; א' זקס, 100 שנות קיבוץ: סיפורה של התנועה הקיבוצית, תל אביב 2010; ש' דרך (עורך), שורשים: קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה בישראל, תל אביב תשל"ט-תשנ"ז. וראו עוד להלן.

7 ראו להלן הערה 83.

8 בעניין הקיבוץ הדתי (=האורתודוקסי), ראו א' פישמן, בין דת לאידאולוגיה: יהדות ומודרניזציה בקיבוץ הדתי, ירושלים תש"ן. בעניין הקיבוצים הרפורמיים, ראו מ' לבני, האופציה הרפורמית: ציונות אחרת, קיבוץ לוטן 2002; הנ"ל, 'התפילה בתל"ם: מבט ציוני רפורמי בעידן הפוסט-מודרני', בתוך י' עמיר, מ' ניצן ונ' דפני-קלן (עורכים), ברכו: במה להתחדשות התפילה בישראל, ירושלים תשע"ב, עמ' 53-60. על התנועות הקיבוציות ותולדותיהן, ראו ניר, רק שביל כבשו רגלי (לעיל הערה 6).

9 צ' שוע וא' בן גוריון, ילקוט שבת: למחנכים, למורים לפעילי-תרבות, להורים, לשוחררי-דת, [ללא ציון מקום] תשמ"ד; מ' שלם (עורך), קבלות שבת: עיקרון, איחוד הקבוצות והקיבוצים, רמת יוחנן תשל"ו. ועוד קודם לכן, הכין והפיץ נ' בן ארי מעין חרוד פרשיות לשבתות, אריה בן גוריון פרסם את 'פינת השבוע' החל משנת תשכ"ד, וצבי שוע פרסם עלונים שכותרתם 'פרשת השבוע במבט אישי'. מטרת המיזמים הללו הייתה בעיקר איסוף וכינוס של חומר כמשאב ולא כניסיון הכתבת דרך, כפי שכותב אריה בן גוריון, במכתב משנת תשכ"ח לחיה חגי מקיבוץ משמרות: 'העבודה המשותפת של ועדת החגים הבין קיבוצית היא לאגור את הנסיונות של כולם, בכל תחומי

לאחר תיאור קצר של המצב בעשורים הראשונים של הקיבוצים בכל הקשור ביחסם לדת ובפרט בציון קבלת השבת, נתמקד בעיקר בתקופה הקלסית של הקיבוצים, היינו מאז קום המדינה ועד ראשית המאה הנוכחית (מדי פעם נזקק לתקופות מוקדמות או מאוחרות יותר). אני מבקשת להעמיד במאמר זה נדבך בהבנת דינמיקה תרבותית מורכבת ומרתקת.

א. הקיבוץ והיהדות¹⁰

התנועה החלוצית, וגולת הכותרת שלה – הקיבוץ, קמו על יסוד הרצון ליצור את 'היהודי החדש', העברי היושב לבטח על אדמתו בארצו ההיסטורית וחי חיים יצרניים של טעם ושיתוף. תרבות זו נוצרה במידה רבה כתרבות נגד, חלופית בממדיה השונים לזו הגלותית הישנה – השפה העברית כנגד היידיש (ושאר לשונות היהודים), עמל כפיים כנגד תלמוד תורה, גבורה כנגד חוסר אונים וכו'. זניחת עולם היהדות הדתית של בית המדרש, בית הכנסת ובית המשפחה הייתה חלק חשוב ביצירת 'היהודי החדש'.¹¹ ועם זאת, על אף ההימנעות מכל צורה של דתיות ממוסדת ומאורגנת, דומה שהייתה בקיבוצים פתיחות מסוימת לרליגיוזיות. דוד כנעני, שחקר את היהדות בקיבוצים המוקדמים, תיאר רליגיוזיות זו כ'תיבה מטושטשת למדי, המזוהית עם יצירה, שירה, אמנות, אפילו מדע, עם המייט־לב ותהייה על חידת העולם וחידת האדם ומשמעות קיומו'.¹² על האדם הרליגיוזי בהקשר החלוצי כתב צבי זוהר שהוא אדם 'אשר לנגד עיניו שירות האנושיות, שירות האידאה של קידמת האנושיות השלמתה, בן האדם המחפש אחרי הקשר עם הטבע והעולם, עם תולדות האנוש ותרבותו'.¹³ דומה שיש

החגים והמועדים, ולהגישם כאפשרות כלכלית מתעניין ומחפש. וככל שירבו הנסיונות המתמידים, ויש לכבד כל נסיון מקומי שנשתרש, כן, ברבות השנים, נוכל להצביע על שביל, על דרך, על נוהג של התנועה הקיבוצית כולה'.

10 לדיון בזיקת הקיבוצים ליהדות, ראו למשל ג' אופן, מ'שיח לוחמים' אל 'ארון הספרים היהודי': דור שני ושלישי בקיבוץ בחיפוש הזהות היהודית, ירושלים תשע"ו; מ' זעירא, קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, ירושלים תשס"ב; ד' כנעני, העלייה השנייה העובדת ויחסה לדת ולמסורת, תל אביב תשל"ז; Sh. Lilker, *Kibbutz Judaism: A New Tradition in the Making*, New York 1973; ד' סוקר, 'דת חילונית בציונות הסוציאליסטית ובקיבוץ', בתוך א' בר־לבב, ר' מרגולין וש' פיינר (עורכים), תהליכי חילון בתרבות היהודית, ב, רעננה תשע"ג, עמ' 714–772. וכן, מאמרים רבים בכתב העת שדמות, שיידון בהמשך.

11 זעירא, שם, עמ' 37–56; סוקר, שם.

12 כנעני, העלייה השנייה (לעיל הערה 10), עמ' 49.

13 צ' זוהר, חינוך הדור: לפרובלימות החינוך בגולה ובארץ, ורשה תרצ"א, עמ' 155.

הדלקת נרות בחדר אוכל קיבוצי (בית השיטה). באדיבות שיטם:
ארכיון החגים הבין-קיבוצי. שם הצלם אינו ידוע.

להוסיף להגדרות אלה את המשיכה לנשגב, גם אם אין מכנים אותו בשם 'אלוהים'.¹⁴ החלוצים קיימו עם המורשת היהודית מערכת יחסים מורכבת של אימוץ בררני. מושגים מסורתיים השתמרו בשיח הקיבוצי תוך שהם עוברים חילון. לדוגמה, 'קדושה' הפכה ל'קדושה חילונית', היינו היא עוסקת בערכי העבודה, לאומיות וסוציאליזם,¹⁵ 'גאולה' הפכה ל'גאולת הקרקע' וכו'. אפילו השם 'קיבוץ' לקוח ככל הנראה מעולם החסידות.¹⁶ השירה בציבור בקיבוצים נשאה אופי כמו-ליטורגי, והייתה לעיתים משמעותית יותר בעיני החברים אף מדברי תפילה מפורשים.¹⁷

14 זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 10), עמ' 102–106. בין היתר מצוטט שם אהרן ינאי, חבר עין חרוד, שכתב על הזהירות מאזכור אלוהים בשנים הראשונות של הקיבוץ, 'אף כי לילדים היו יחסים רבים עם אלוהים והם התדפקו על שערי' (עמ' 104).

15 כנעני, העלייה השנייה (לעיל הערה 10), עמ' 53.

16 יהודה יערי כתב שאימץ את השם בעקבות ההתכנסות של חסידי ברסלב בראש השנה, המכונה 'קיבוץ', והוסיף שהטעם בבחירה בשם היה 'להראות שיש המשכיות בחיי ישראל שפעמים פועלת בלא יודעין' (י' יערי, 'בדרך החתחתים', ספר העלייה השלישית, י' ארז [עורך], ב, תל אביב תשכ"ד, עמ' 889–890). על אף שיש עוררים על אמיתותו של הסיפור, עצם הקישור להתכנסותם של החסידים, ולו גם בדיעבד, מלמד על הרצון לקשור את המפעל הקיבוצי לעבר יהודי אותנטי.

17 נעמי שמר צוטטה כמי שאמרה: 'אנו ציבור קטן ומשפחתי, שבא בעצם מבית הכנסת, כאילו

למרות כל זאת לא ניכרה בתנועה הקיבוצית הצעירה התמודדות מפורשת ושיטתית עם שאלות של אמונה וזהות יהודית בהקשר של התחייה הלאומית בארץ ישראל. יוצא דופן בולט בעניין זה היה אהרון דוד גורדון (1856–1922), הוגה ומנהיג מבני העלייה השנייה, שבהגותו לא ניכר השבר האופייני בין היהדות המסורתית ובין הציונות החלוצית.¹⁸ דומה כי ניתן לקרוא לקיבוץ קהילה אמונית, גם אם מוקד האמונה אינו האל אלא האדם, קהילתו, ארצו ושפתו.¹⁹ הכוליות של חיי דת האופפים את כל היבטי החיים דומה לזו שבחיי קיבוץ. דבר זה בא לידי ביטוי לא רק כעניין חברתי אלא גם כהיגד רעיוני, כדברי מוקי צור, מהוגיה החשובים של התנועה הקיבוצית, הבאים בראש המאמר: 'הקיבוץ הוא יורש הקהילה היהודית',²⁰ ועל כן על הקיבוץ לנסח הלכה שתאים לערכיו ואורחותיו.

אורח החיים בקיבוצים היה חילוני, לעיתים להתריס. דור המייסדים ביקש להתנתק מהיהדות הגלותית שממנה יצאו, על מצוותיה ודרכיה, לשוב למקורות היהדות הקמאיים, כלומר הקדם-רבניים, ולהקים קהילות בנות קיימא המתבססות על עבודת הקרקע, שיתוף כלכלי וחברתי ויצירה תרבותית חדשה. הגעגועים לבית ההורים המסורתי, שהיו לעיתים בלתי נסבלים כמעט, ושנתפשו כבלתי לגיטימיים, הומרו בחגיגות החדשות של החגים, לעיתים כפרודיה עליהם, באופן שביקש להתמודד עם המבוכה והעצב על העקירה מהבית, שהושאר מאחור.²¹ המשורר דוד שמעוניבין (שמעוני, 1891–1956) ביטא את רעיון העקירה מרצון בשירו המפורסם המתחיל במילים:

אַל תִּשְׁמַע, בְּנִי, לְמוֹסַר אָב
וּלְתוֹרַת אִם אֵל אֶן תֵּט,

זרק את בית הכנסת אבל סוּחַב אותו על גבו. אנחנו בעצם קהילה, עדה, אנו בעצם מחפשים את היְחֻדִּיּוּת, מחפשים אולי כדי להתחזק, אולי כדי להתבטא, להתגונן מפני כל המוראות שעוברים עלינו. זו דרך הביטוי הטבעית שלנו, זה העור שלנו, את לא יכולה להפריד את זה מהגוף. מתוך מ' חובב, ערב ובוקר לך ועליך, עבודת מחקר כחלק מהחובות לסמיכה לרבנות, היברו יוניון קולג', ירושלים תשע"א, עמ' 18.

18 מ' זעירא, "וכך נכנס החג לתקפו": א"ד גורדון כמעצב תרבות, בתוך א' הולצמן, ג' כ"ץ וש' רצבי (עורכים), מסביב לנקודה: מחקרים חדשים על מ"י ברדיצ'בסקי, י"ח ברנר וא"ד גורדון (עיונים בתקומת ישראל 5), שדה בוקר תשס"ח, עמ' 345–355; א' שביד, היהדות והתרבות החילונית: פרקי עיון בהגות היהודית של המאה העשרים, תל אביב תשמ"א, עמ' 157–181; א' שפירא, אור החיים ב'יום קטנות': משנת א"ד גורדון ומקורותיה בקבלה ובחסידות, תל אביב תשנ"ו.

19 לילקר, יהדות (לעיל הערה 10), עמ' 233.

20 צור, ללא כתונת (לעיל הערת פתיחה), עמ' 212–213.

21 צור, שם, עמ' 96–101.

כִּי מוֹסֵר אֵב הוּא: 'קו לָקוּ...'
 וְתוֹרַת אֵם: 'לֹאט, לֹאט...'
 סוּפַת-אֵבִיב דּוֹבְרָה כֵּן:
 'הַקְשִׁיבָה, אִישׁ, לְשִׁיר הַבֵּן!²²

שיר זה, שכל מהותו הוא מרי והיפוך של מצוות 'והגדת לבנך', שימש כהמנון של תנועת השומר הצעיר בראשית המאה העשרים.²³ אורו הועם לאחר היוודע דבר השואה, לכשתרבות האב' חדלה מלהיות מאיימת וקיבלה נופך נוסטלגי של תקופה שמעלה געגועים ולעולם לא תחזור. ניתן לשער שבדיעבד תודעת קץ יהדות אירופה (שעד אז התקיימה במקביל למפעל הציוני) היא אחד הגורמים שהביאו למחויבות רבה יותר בעיסוק בתכנים יהודיים.

בניגוד לדור המייסדים, שנתפש כהרואי ומהפכני, כזה שמרד והשליך את עברו מאחור ובא להקים חברת מופת בארץ ישראל, נתפשו בני הדור השני כאפרוריים במידת מה.²⁴ בעקבות מסה שפרסמה שולמית הראבן בשם העט 'אבישג', ועסקה במעבר הדורות בקיבוץ, הם כונו 'דור יצחק', כלומר דור המשך בלתי יצירתי שכל יכולתו היא לשמור על מה שהקימו אבותיהם, מייסדי הקיבוץ, בני דור 'אברהם'.²⁵ ה'יצחקים' סירבו (או לא יכלו) למרוד ב'אברהמים', כשם שאלה מרדו באבותיהם שלהם. על הרקע הזה בלטו חבורה קטנה של בני קיבוץ, שלעיתים כונו ה'עקובים',²⁶ בני הדור השלישי, שייסדו את כתב העת 'שדמות' בשנת 1960, ובראשם העורך אברהם (פצ'י) שפירא. כתב העת והחוג שנתגבש סביבו שימשו לצעירי הקיבוצים במה נוקבת לבריור ערכי ורעיוני, בין היתר לשאלות של הזהות היהודית והישראלית.²⁷ דווקא הניצחון במלחמת ששת הימים ב-1967 עורר את הקיבוצניקים לשאול שאלות

22 נדפס לראשונה בכתב העת התקופה, ז (תר"פ), עמ' 411. מצוטט כאן מתוך אתר זמרשת: פרויקט חירום להצלת הזמר העברי המוקדם (<https://www.zemereshet.co.il>).

23 זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 10), עמ' 296–297.

24 בעקבות שהותו בקיבוץ רמת יוחנן, כתב הפסיכולוג ברוננו בטלהיים ספר על החינוך הקיבוצי ועל בני הקיבוץ. בספרו מהדהדת ההתרשמות מדור של אנשים ש'אינם יוצרים' [...] אינם מנהיגים או הוגים גדולים או מחדשים; אך ייתכן והם אותו מלך שבלעדיו אין קיום לחברה', B. Bettelheim, *The Children of the Dream*, London 1969, p. 320. מצוטט בתרגום לעברית מתוך אופו, משיח לוחמים (לעיל הערה 10), עמ' 101.

25 אבישג, 'דור יצחק', שדמות 40 (חורף תשל"א), עמ' 42–49.

26 ראו M. Livni, 'The Generation of Jacob on the Kibbutz', *Jewish Spectator* 55,2 (Fall 1990), pp. 44–45.

27 לתופעה זו מוקדש ספרו של גד אופו, משיח לוחמים (לעיל הערה 10).

של תשתית וזהות. גל מרד הנעורים באירופה השפיע אף הוא על הסירוב לאמץ ערכים ונורמות מן המוכן.²⁸

דומה שהעובדה שהאבות המייסדים ה'אברהמים' המיתולוגיים ומעוררי ההערכה של הקיבוצים הראשונים פינו בהדרגה את מקומם בהנהגת הקיבוצית, אפשרה לסוג אחר של מנהיגות למצוא את מקומה. בהקשר של קבלת השבת הקיבוצית הייתה זו לא אחת ה'אם', שראשוני הקיבוצים התגעגעו אליה כל כך, ועל כך בהמשך. באשר להתמודדות עם שאלות הקשורות ביהדות, בערכיה ובאורח חיים יהודי, מעמיד אריה בן גוריון את המשימה בהקשר היסטורי רחב:

גם אנו, אנשי סרך היחד של החברה הקיבוצית, יש לנו זכות והכרח להיות סלקטיביים ולגלות זאת בדרך יצירתית. צריכים ויכולים אנו להיות יוצרים לא פחותים מדורות עבר. [...] ואשר ל'דבר אלוהים' – אין צורך לחפשו. יהיו שימצאוהו מבלי שיחפשוהו. הוא נמצא בליבו של כל יהודי, כפי שאותו פרט יצר אותו. [...] היהדות הרבנית קבעה מכבר את דרכה. מה שהיה, הוא שיהיה. עתה נותר לנו להמשיך ולגלות את עושר כוחות יצירתנו מבית. הווה יצירתי עשיר קשור בעבר מכובד ומחנך, למען עתיד של ערך. נדרשת אבחנה מה לקבל, מה לחדש, ואז תיווצר גם האפשרות מה להנחיל.²⁹

בן גוריון מכנה את ההוגים והמנהיגים בתנועה הקיבוצית 'אנשי סרך היחד', היינו חברי כת מדבר יהודה, שעזבו את ירושלים המסואבת (על פי השקפתם) בשלהי ימי הבית השני והקימו מה שלדורות נתפס כחברת מופת. בכך הוא מציג את פועלם כממשיכים ישירים לתרבות היהודית העתיקה, ובעיקר ליסוד המהפכני והלעומתי שבה. החדשנות והיצירתיות הן הן נשמת אפה של מורשת ישראל, והקיבוצים אינם אלא חוליה בשרשרת הזו. ועם זאת, חברי הקיבוצים הכירו בכך שהם מחדשים חידוש דרמטי שאינו המשך ישיר ואורגני של התפתחות ההלכה. אדרבה, רעיון חידוש החיים הלאומיים בישראל היה 'כרוך מראשיתו בנסיונות לשיבה אל המקורות הבראשיתיים' הארציים ונטישתם של התרבות, המסורת ואורחות החיים הגלויים.³⁰ אבל גם היצירה הזו חייבה שימוש בסמלים שיוכלו להלהיב את הדמיון, ודווקא בסמלים מתוך המורשת היהודית.

28 שם, עמ' 104.

29 א' בן גוריון, 'קבלות שבת, ושבת בקיבוץ (עיקרון, מציאות, תכנון)', בית השיטה 1984(?), מודפס בילקוט שבת (לעיל הערה 9), עמ' 357 (ההדגשה במקור). נדפס בשינויים ב'סימפוזיון על השבת', פתחים 15 (1970), עמ' 25–26.

30 אופו, משיח לוחמים (לעיל הערה 10), עמ' 138.

הקיבוצניקים לא ביקשו לחזור אל הדת במתכונת הלכתית-אורתודוקסית. אולם בהדרגה חלחלה, ולפחות בקרב חוגים רבים בתנועה הקיבוצית, ההבנה שלשם הגברת הצמיחה יש להעמיק את השורשים. הבנה זו ניכרה בקרב חברי 'חוג שדמות'; בצד אמירות בדבר שלילת האמונה והדת אנו מוצאים גם קריאות כמו זו של הסופר אבישי גרוסמן, שקרא ב־1969:

אני חושב שבסיטואציה הנוכחית אין מנוס מחזרה רצינית אל המסורת. אני לא חושב שנוכל לחזור אל הדת [...] וזה גם לא רצוי [...] אבל אני חושב שהניתוק המכוון לא הצליח ולא הצדיק את עצמו. השלב שאנו עומדים בו כעת הוא איזור שהיא חזרה לכיוון חכמת ישראל, לכיוון העם היהודי בכלל והקשר אליו.³¹

חברי 'חוג שדמות' לקחו על עצמם להיות לפה לדור שלם. אומנם לא ברור כמה אנשים באמת קראו את כתב העת וכמה היו שותפים ללבטים ולרצון לחזור 'לכיוון חוכמת ישראל' (במובן של חוכמת הדורות של העם). אולם המעגלים של העוסקים בשאלות תשתית וזהות התרחבו עם ההשתתפות של רבים בסדנאות באפעל ובמדרשה באורנים. לימודים אלה שילבו עיון במקורות היהדות תוך התמודדות עם סוגיות חברתיות ורעיוניות, מתוך גישה כולית, שכונתה לעיתים 'למידה משייכת', שלא הייתה בה הפרדה בין אינטלקט לרגש.³² ואף שראשוני הקיבוץ הוקסמו מהתנ"ך, וראו בו חיבור תשתית הקושר את הציונות אל העבר הלאומי של עם ישראל בארצו,³³ ראו הצעירים חניכי הסדנאות באפעל והמדרשה באורנים דווקא בספרות חז"ל מקור השראה ועניין.³⁴ את העניין האינטלקטואלי ואת הלימוד בסגנון בית המדרש תרגמו בוגרי הסדנאות והמדרשה באורנים לחוויה רגשית ורוחנית, ואף העזו להתנסות בתפילה.³⁵

31 מ' צור ' בן אהרן וא' גרוסמן (עורכים), בין צעירים: שיחות בצוותא, תל-אביב 1969, עמ' 12 (מצוטט אצל אופו, שם, עמ' 136). שנים אחדות לפניו, ביטא חבר קיבוץ אחר את הצמא לרליגיוזיות באופן מפורש יותר: 'ושוב הבינתי את אשר חשתי זה כבר [...] את שהיה חסר לי ולשכמותי, בני הארץ והקבוצים. חיסרון שבעטיו לא הוכשרנו להאזין אל סוד שיח, אל עיקר הנאמר בקול דממה דקה. אנחנו לא ידענו מימינו תפילה מהי, מהו צקון לחש, מה הם שפתיים דובבות וכמעט לא נשמע קולן, ובכל זאת גדולה המייתן מכל קריאות תרועה; כי דברי אמת גדולים נאמרים בלאט בלאט' (צ' לוז, 'לא הוכשרנו להאזין אל סוד שיח', שדמות 5–6 [אדר א' תשכ"ב], עמ' 11).

32 ז' אופז-ליפסקי, 'אחרית דבר', בתוך אופו, משיח לוחמים, שם, עמ' 163–192; י' ורטה, מסכת חיים: עשרים שנה למדרשה באורנים [קריית טבעון], 2010.

33 זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 10), עמ' 40.

34 צור, ללא כתונת (לעיל הערת פתיחה), עמ' 207–215.

35 כמה מבתי התפילה המכונים 'חילוניים' צמחו בקרקע הגידול הזו. בבתי תפילה אלה, כמו 'ניגון הלב' בנהלל, מתנסים כיום המשתתפים בתפילה ממש ובפנייה קהילתית אל אלוהים בלשון המסורת. תופעת בתי תפילה אלה, שהם התפתחות נוספת של רעיון קבלת השבת הקיבוצית,

כשם שאריה בן גוריון היה הכוח המניע מאחורי הדרישה להתמודדות של ממש עם המקורות היהודיים בתנועת הקיבוץ המאוחד, כך פעלו המשורר והמלחין מתתיהו שלם (שיזכר להלן) בקרב בתנועת איחוד הקבוצות והקיבוצים והמשורר אבא קובנר בתנועת הקיבוץ הארצי, השמאלית והחילונית מבין התנועות הקיבוציות. בפתחת מועצת הקיבוץ הארצי בתשמ"ב, שכותרתה 'יהדות ותרבות חיינו', קרא קובנר:

לכאורה מוסכם על כולנו, כי עלינו לשאוב מתרבות העמים וממורשתנו הלאומית, משני המקורות כאחד. אלא שלעניין האוניברסאלי נתנו את כל הנשמה ולמורשת ישראל שילמנו מס שפתיים [...] רגלי עומדות בקיבוץ הזורע [...] וכל החלונות אצלנו פתוחים לארבע רוחות העולם. ויש אומרים פרוצים – לכל הרוחות. נחא. אך הבעיה הקשה והרצינית היא כיצד אנו פותחים אפיקים אל מקורות התרבות שלנו, מפתן ביתנו? כי נודע ולא נתעלם: כאן ולא בחיבור עם העולם אירע הנתק. כאן התחוללה הקריעה [...] עד שלא רבים הם החוזרים בתשובה שמא מוטב שנחזור – במחשבה [...]

השכלה איננה הכל. תרבות אינה יכולה להתקיים רק ברמה האינטלקטואלית [...] כל תרבות אנושית זקוקה למערכת סמלים, טקסים ומנהגים הבאה לתרגם את העקרונות המופשטים לחוויה אנושית בסיסית.³⁶

קריאתו של קובנר 'לחזור במחשבה' היא אחד הביטויים הציבוריים המפורשים הראשונים הקוראים לשינוי יסודי ולעשייה 'עם הפנים למקורות', כלומר יניקה מן המורשת ללא קבלת סמכותה ההלכתית.³⁷ אין זה פלא שהיא נאמרה מאוחר יחסית, בשנות השמונים. מחויבות למורשת 'מתוך ראיית יכולת ההתחדשות שבה',³⁸ הייתה ונתרה ביטוי של יחידים, ועם זאת דומה שהיא מבטאת את עומק המשמעות של קבלת השבת הקיבוצית.

השילוב בין ירידת המתח האידיאולוגי החלוצי של מייסדי הקיבוץ, התחלפות הדורות והפתיחות של רבים ללימוד שיש בו עיון וגישה ביקורתית יחד עם ממד רגשי ואף רוחני הכשירה, ולו בעקיפין, את הקרקע ליצירת קבלת השבת בקיבוצים רבים. לאחר סקירה קצרה של העשורים הראשונים, נתמקד כאן בקבלת השבת הקיבוצית בשנים שבהן עוצבו ונתגבשו, היינו בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים.

אינה נכללת במסגרת דיוננו הזה, אולם ניגע בה בקיצור בסעיף ג.7 להלן.

36 א' קובנר, 'בלי כיפה סרוגה, בלי כיפה אדומה: עם אלוהים בלב', המועצה המ'ו של הקיבוץ הארצי, הזורע תשמ"ו.

37 אופו, משיח לוחמים (לעיל הערה 10), עמ' 54–55.

38 צור, ללא כתונת (לעיל הערת פתיחה), עמ' 212–216.

סעודה חגיגית בחדר האוכל. צילום:
אליהו כהן, באדיבות קיבוץ אשדות
יעקב איחוד.

ב. השבת הקיבוצית

על אף הרתיעה מן ההיבטים הדתיים הקשורים בשבת ובשמירתה, הכירו חברי הקיבוצים בערך הסוציאלי החשוב של יום מנוחה ורווחה לעובד.³⁹ זה היה אחד הצמתים שבהם היהדות נפגשה עם הערכים השיתופיים והחברתיים של העולם הקיבוצי. מלבד המסר הכללי, נתפש ציונה של השבת בקיבוצים על ידי החברים כביטוי של מחויבות ושותפות עם כלל ישראל. גם אם הדרך שבה ציינו את השבת שונה מהדרך היהודית המסורתית, הרי שעצם ציונה מעיד על שותפות גורל ודרך. נוסף על כך, הקיבוצניקים ראו בשבת נכס תרבותי וקהילתי חשוב, זמן לנוח בו מן השגרה הסואנת ולחזק את הקשרים הבין-אישיים, המשפחתיים והקהילתיים.

אולם הבנה זו לא היתרגמה מייד למעשים. אהרן דוד גורדון, כתב בשנת 1918: 'החול שלנו הרבה יותר יפה מן החול של אחינו בגולה, והשבת והחג – הרבה יותר יפים בגולה'.⁴⁰ עיקר המאמצים נוקזו ליצירת שגרה בריאה של ימי העבודה והחול, ואילו צביונה של השבת עורר תחושה של חוסר נחת, חוסר עניין וחוסר מעש. חבר קיבוץ קריית ענבים כתב על השבת: 'יש הצטמצמות [...] זה מזכיר עיירה קטנה, שיעמום, התנוונות'.⁴¹ באופן פרדוקסלי, יצרו החלוצים את שגרת העבודה החקלאית במידה רבה בבחינת יש מאין, ובה בשעה התנערו מחוויות השבת שהיו מוכרות להם מחייהם לפני שהצטרפו לקיבוץ. אולם דווקא השבת המופרדת מחיי השגרה הסואנים נתנה לקיבוצניקים זמן לחשוב ולהתגעגע לשבת כפי שחוו אותה בבית הוריהם. למותר אולי לציין שגעגועים אלה נחשבו לא לגיטימיים ויצרו תסכול רב אצל החלוצים. בעשור

39 המונח 'שבת' ציין בקיבוצים את יום המנוחה השבועי שכל חבר זכאי לו. כך שהקיבוצניקים דיווחו באיזה יום מימנות השבוע הם לוקחים את ה'שבת' שלהם.

40 א"ד גורדון, האומה והעבודה, ירושלים תשי"ז, עמ' 287. לדיון בנושא, ראו זעירא, גורדון (לעיל הערה 18), עמ' 348; כנעני, העלייה השנייה (לעיל הערה 10), עמ' 103.

41 זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 10), עמ' 240.

השני של המאה העשרים כתב אחד מהקיבוצניקים על היעדר של מה שהוא מכנה 'צורת חיים' וקבע: 'עלינו לבראה ולעת עתה תלויים אנו באוויר [...] חיים אנו חיים של יחפות, אין לנו מנהגי נימוס קבוע'.⁴²

על ה'יחפות' ותחושת היתמות מזה, ועל הרצון למצוא חווית שבת משמעותית מזה בשנים הראשונות, כתב אחד מחברי דגניה:

שיכורי עבודה היינו. העבודה מילאה את כל חדרי נפשנו. תוכן אחר לא היה בכל שעות היום הארוך, הארוך מאד [...] שכחנו את עצמנו, את העולם ומלואו, הצטמצמנו בתחומים מוגבלים, שהם כשלעצמם עולם גדול ורחב [...] שבת – יום מנוחה. בששי בין הערבים מורגשת כבר השבת. חדר האוכל נוצץ, המנורה הגדולה מאירה, סוף סוף אחרי כמה שיחות נקנו גם מפות, והשולחנות קיבלו צורת חג. מישוה רמז על נרות – כמה חן זה היה מוסיף! מעט יין גם כן לא היה מוזיק, ואמא שתברך על הנרות.⁴³

גם מדברים אלה עולה מרכזיותה של העבודה שתבעה את הגוף והנפש במלואם. השבת מתוארת כיום מנוחה, חדר האוכל מואר באופן מיוחד ובסופו של דבר נוספו מפות שולחן כדי ליצור אווירה מיוחדת. ועם זאת, על נרות ויין לקידוש הכותב יכול היה בשנים הראשונות רק להרהר. חסרונם של סמלים אלה חושף חסר אחר, החסר במשפחה. החיים ההרואיים של עמל פיזי ופעילות ביטחונית, שרטט חיים 'גבריים', ואלה לא הותירו מקום לרכות משפחתית, שיוצגה בעיקר על ידי אמא 'שתברך על הנרות'. בהמשך נדון בתפקידן המיוחד של הנשים בהקשר של קבלת השבת הקיבוצית.

גם בעשורים הבאים השתדלו חברי הקיבוצים בדרך כלל להימנע משפה דתית מפורשת, אולם ניכר שהבנייתה של השבת הקיבוצית נעשתה מתוך כוונה לבדל אותה מימות החולין. הייחוד של השבת בא לידי ביטוי בהשוואה ניגודית לימי השבוע. עיקר

42 א' שוחט, 'בנתיבי עבודה', חינוך ותרבות [ללא מספר גיליון] (1967), עמ' 43 (מצוטט מתוך כנעני, העלייה השנייה [לעיל הערה 10], עמ' 95).

43 ש' דין (עורך), עם חצי יובל שנים של דגניה, תל אביב תרצ"ה, עמ' 167, בתוך כנעני, שם, עמ' 100. השיר שלהלן מתאר את חגיגות השבת החלוציות המוקדמות: מָלֵא, מָלֵא כּוֹס יַיִן אֶדָם! / מָלֵא, מָלֵא כּוֹס יַיִן אֶדָם! / הֵן מָחָר יוֹם רֵאשׁוֹן / מָלֵא, זִיפְיוֹף, בְּטוֹן / אֶךְ הַיּוֹם עוֹד שָׁבֶת – / נִשְׁתֶּה נָא עוֹד כּוֹס אַחַת! // חִינָה וְהַלֵּלָה / נִקְדֵּשׁ הַלֵּלָה / חֲלוּצִים בְּכַנּוּפֵיהָ / שָׁרִים הַלֵּלָה. מחברו של השיר אינו ידוע, והוא בבחינת עיבוד של השיר הרוסי Наша жизнь коротка. באתר זמרשת, שממנו מצוטט השיר, מובאות כמה גרסאות שלו, ונאמר בשם אורי יעקובוביץ, שהוא או גרסה מוקדמת שלו נכתב ככל הנראה עוד בתקופת גידוד העבודה (1919–1923). השבת מתוארת בשיר כיום הפסקה מעמל החולין הקדחתני, והיא מצוינת בשתיית היין בחבורה של ה'חלוצים בכנופיה', מלווה בשירת 'הללויה'.

המאמץ בעיצוב אופייה של השבת הקיבוצית התנקז לערב השבת, ואילו לעיצוב התרבותי של יום השבת עצמו לא ניתנה תשומת לב רבה במיוחד. עם זאת, ניתן לראות שהיה אופי מיוחד לשבת כולה⁴⁴ – יום העבודה הסתיים ביום שישי מוקדם יותר. ביום זה קיבלו החברים גם את הכביסה הנקייה, ובכלל זה החולצות הלבנות שהיו הלבוש השבתי החגיגי. על פי רוב התקיימה בחדר האוכל ארוחת שבת משותפת ומיוחדת והיא כללה תוכנית כלשהי, תוכניות אלה עומדות במוקד עיונו כאן. נוסף על כך, בקיבוצים רבים התקיימה לאחר ארוחת הערב תוכנית תרבות במועדון. השבת נחתמה באספת הקיבוץ, שהתקיימה באופן מסורתי במוצאי שבת, ובה נידונו ענייני דימוא וכן השאלות העקרוניות הקשורות בחיי הקיבוץ.⁴⁵

עיצובה של השבת הקיבוצית היה בבחינת גל שני של עיצוב מחודש של טקסים יהודיים. החגים הלאומיים ובעלי האופי החקלאי, כפסח וכתג הביכורים, היו הראשונים שזכו בקיבוצים לעיצוב חלוצי חדש, והם גם שזכו לעניין מחקרי ניכר.⁴⁶ עיצובה של השבת נגזר מהם. מרדכי נישטט מעין גב כתב בשנת 1965: 'כשם שיצקנו תוכן מסורתי-חברתי חדש-ישן נושן לחג הפסח ולחג הביכורים [...] – למה שלא נקום ונעשה מאמץ לגאול את יום השבת מחולין שלה – ונמצאו נגאלים בחיי התרבות והחברה'.⁴⁷

ג. קבלת השבת הקיבוצית

ההתחקות אחרי התפתחות קבלת השבת הקיבוצית ועיצובה דורשת עיון מעמיק בכל מקרה לגופו – שכן נביטת הרעיון, הכוחות שהביאו לעיצוב הטקס, תולדותיו, מידת התקבלותו, תקופות של הצלחה מול תקופות שפל, ובמקרים רבים ביטולו של

44 בילקוט שבת באה הצעה לעיצוב של יום השבת כולו ('יממה של שבת: הצעה') אבל דומה שהדברים לא בוצעו בפועל ברוב הקיבוצים. ראו שווע וכן גוריון, 'ילקוט שבת (לעיל הערה 9), עמ' 375–379.

45 הסיבה לקביעת האספות במוצאי שבתות הייתה פונקציונלית, ובאה לכלול את החיילים, הסטודנטים והחברים שעבדו במהלך השבוע מחוץ לקיבוץ. לילקר מושווה את מעמדו של טקס ההבדלה המסורתי במוצאי שבת למקום המבני של אספות הקיבוץ ביום השבת (יהדות [לעיל הערה 10], עמ' 202).

46 צ' שווע (עורך), אל ארץ חדשה אתה עובר: ההגדה הקיבוצית של פסח ותולדותיה משנות השלושים של המאה העשרים, בית השיטה תשע"א. על עיצוב חג הביכורים, ראו זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 10), עמ' 167–184.

47 מ' נישטט, 'העיקר: לגאול את השבת', אגרת, עשרים ושמונה באוקטובר 1965. בתגובה על מכתב מחאה של מירה ב', מורה לתנ"ך, חברת קיבוץ אילון, על שימוש בפסוקי תנ"ך בקבלת השבת בקיבוצה האתאיסטי, כלשונה, השווה עורך העלון את המעשה לפסוקי מקרא הנקראים במסגרת ליל הסדר בהגדה הקיבוצית ואינם מעוררים תרעומת.

הטקס עם תהליכי הפרטה וביטול חדר האוכל המשותף – התרחשו באופן עצמאי בכל קיבוץ, ובזיקה ל'משוגעים לדבר' שקידמו והובילו את הטקסים. קשה מאד להגיע למסקנות גורפות לגבי אופייה של קבלת השבת הקיבוצית, ואפילו לגבי ממדי קיומה בגלל הזמינות החלקית של החומר והגיוון הגדול בין הקיבוצים (ואף בתוך כל קיבוץ בתקופותיו השונות). אולם על אף הייחוד הניכר בכל קיבוץ דומה שיש קווים משותפים להתפתחות קבלת השבת בתנועה הקיבוצית. מיוזמים של התנועות הקיבוציות, ששיתפו את ניסיונם של מובילי תרבות בקיבוצים ואת התלבטויותיהם, נתנו ביטוי רחב לרחשי הלב של העוסקים בתרבות בקיבוצים ושל אנשי השורה.⁴⁸ בשורות הבאות אשרטט מתווה ניסיוני של קווים משותפים אלה.

ג.1. השנים הראשונות: ספונטניות וגעגוע

אירועים מיוחדים התקיימו בערבי שבתות בכמה קיבוצים כבר מראשיתם. בכנרת נהגו כל החברים להתכנס בערבי שבתות לשם ריקודים ושירה משותפת 'ספונטנית' למחצה, שבזיכרונותיהם קראו לה "ניגון", שהיו בו חזן וציבור.⁴⁹ החברים היו באים 'בחולצות לבנות, מסורקים ומגולחים [...] היה בזה [...] געגועים עמוקים לחיי משפחה והרבה עצב'.⁵⁰

באירועים אלה מן העשורים הראשונים לקיום הקיבוצים לא היה ממד של קבע מחייב, הם לא התקיימו בכל המקומות, והיו ביטוי ספונטני לצורכי החברים. תיאור אופייני של אירוע השירה המשותפת בערב שבת בקיבוץ גבע מבטא את המורכבות, שלא לומר פרדוקסליות, שעמדה בבסיס ההתנהלות הקיבוצית המוקדמת: 'הם היו אנטי־דתיים, אנטי־דתיים שרופים, עבדו בשבתות, אך שרו שירי חסידים: "וטהר לבנו", "אתה אחד ושמך אחד"'.⁵¹

ג.2. קבלת השבת במערכת החינוך הקיבוצית

למרות קשיים ואתגרים שעיינום היה על רוב הקיבוצים להתמודד בניסיונם לעצב שבת משמעותית, הם נחלו הצלחה ניכרת בשטח החינוך. תיאורים רבים מעידים על מאמצים שהושקעו בעיצוב חווית שבת ייחודית וחגיגית בבתי הילדים ובמערכת החינוך. בין היתר מודגש ניקיון הגוף והבית, אוכל מיוחד, שירה וסיפור ומפה לבנה. על ההכנות המדוקדקות לטקס קבלת השבת כותב אורי ברזק מגבע:

48 ראו לעיל הערה 9, וראו להלן.

49 זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 10), עמ' 203–206, 300.

50 שמואל סטולר, בדבריו על כנרת (1920), מצוטט אצל זעירא, שם, עמ' 205.

51 שוע ובן ארי, ילקוט שבת (לעיל הערה 9), עמ' 242.

בבית הילדים היו טקסים מקדימים לקבלת השבת: היינו שוטפים את החדרים כמו ידינו ומעמידים את החדר למסדר של המטפלת. בתא היינו מקבלים 'בגדי שבת'. על הכרית הייתה 'חבילה של שבת' ובה ממתקים (על החבילה הזאת אפשר להרחיב הרבה). לפני המקלחת היינו מסתדרים בשורה לניקוי אונניים ונטילת ציפרניים על ידי המטפלות. לקבלת השבת היה טעם מיוחד: תפוחי אדמה בשמנת חמוצה. זה היה מעדן השבת וטעמו עד היום על לשוני. [... לקראת הטקס נלמדו] שירים חדשים שנכנסו מתחת לעור כמו 'מי האיש'.⁵²

אופי קבלת השבת בבתי הילדים התאים לגילם, ואולם התכנים היו אידיאולוגיים. הם עודדו את אורח החיים הקיבוצי וערכיו. במערכת החינוך של קיבוץ גבע, למשל, נאמרו עד תקופה מסוימת, עוד לפני קיום קבלת שבת ממוסדת בחדר האוכל, שני דקלומים אלה:

I מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי עֲבוֹדָה וְעָמַל
יְצִירָה עֲקֻשָּׁנִית וְפֹרָה
בָּאֵנוּ לָנוּחַ בְּחִיק הַשָּׁבֶת
הָרְחוּם כְּאֲדָמַת הַמְּכוֹרָה
נַעֲלָה אֶת הָאוֹר הַבְּהִיר וְהַנֶּחֱךָ
הַמְּחֻזָּק וְרוֹמָזוּ
יֵשׁ גָּמוּל לְעָמָל וְגָמוּל שֶׁל חַיִּים
שֶׁהָאוֹר בָּם שׁוֹרָה
שֶׁל שָׂדֶה, שֶׁל אֵילָן, הַצּוּמַח אֶל עַל.

II אִם שֶׁבֶת חֲזָקִי עוֹמְסִים בְּסֶבֶל
אוֹר לְכָל עָמָל
וְתִשְׁרָה שְׂמֻחַת עוֹלָם בְּלֵב עוֹרֵג לְאַחֲוָה
עוֹד בָּאִי תֵּבֵל כּוֹלֵם יְבוֹאוּ
לְשֶׁבֶת אַחִים בְּשֶׁבֶת שְׁבִתוֹן.⁵³

שני הדקלומים מבטאים את תורת הקיבוץ ודרכיו, הראשון מדגיש את הערך והברכה

52 תכתובת אישית עם אורי ברוך (22 בספטמבר 2016).

53 אני מודה לאורי ברוך שהביא לתשומת ליבי את שני הדקלומים. כל כמה שביקש לחקור ולברר, איש לא ידע מי חיבר אותם. הוא מוסיף: 'חברה וותיקה טוענת שהיא פנתה למשוררת שתכתוב לה את הטקסט כדי ליצור הפרדה ברורה בין שלב הטקס שלב האכילה בחדר האוכל של הילדים' (תכתובת אישית, ספטמבר 2016).

בחיי העבודה, והשני מבטא את רעיון אחוות העמים. הדקלומים הללו אינם משתמשים בשפת תפילה מפורשת אולם יש בהם ביטויים מסורתיים מובהקים (ובהם: שמחת עולם, שבת אחים, שבת שבתון), והחזרה עליהם שוב ושוב עליהם הייתה כעל טקסט ליטורגי.

תיאורים רבים (וראו להלן) עומדים על נכונות הילדים לקבל את חווית השבת כמשהו טבעי, שורשי ומובן מאליו, ללא המטען האידיאולוגי הביקורתי שנשאה עבור ההורים. ראו לדוגמה את דבריו של טוביה געש מכפר גלעדי:

עורך שרוי בחיק החולין [...] אך הנה פלשה השבת. דומה, מבתי ילדים הופיעה. שם מקדימים לקבלה. שבת המלכה כבר נסכה השראתה על הזאטוטים. על המדשאה הגדולה מול חדר האוכל צוהלים הם ורוננים כיוצאים במחול. חפופי ראש כולם, מסורקים, מכנסיהם מגוהצים, חולצותיהם צחורות, ועיניהם נוצצות: השבת מתקרבת. ככרובים לבנים ירחפו וידביקו גם אותך באותה ערגה נפשית – נשמה יתרה של כיסופי שבת מימים קדומים.

בגני הילדים בוקעת שירה ערבה – 'החמה מראש האילנות נסתלקה – בואו ונצא לקראת שבת המלכה'. ובבית כיתה ב' שוררת דממה. הכול מאוינים לסיפור שבת שבפי המורה.⁵⁴

ג.3. ממערכת החינוך אל חדר האוכל

הצלחה במרחב החינוכי חידדה דווקא את הקושי בעיצוב הקהילתי הכולל של השבת. כבר בשנים המוקדמות של הקיבוץ קבל שלמה רייכשטיין מעין חרוד על הפער הקשה בין מה שנלמד בבתי הילדים ובין בית המשפחה: 'בגן הוא [הילד] רואה נרות דולקים, מקבלים את פני השבת מלכתא, וכשבא הביתה הוא מוצא לפעמים צריף בלתי מסודר'.⁵⁵ השבת, כדבריו של געש (לעיל), 'מבתי הילדים הופיעה'. הצרכים החינוכיים הם שהביאו לעיצוב של חווית שבת משמעותית גם למבוגרים.⁵⁶ קבלת השבת התקיימה בבתי הילדים ובהקשר החינוכי, הורי הילדים שנכחו לעיתים באירועים אלה חוו את הטקס והתרגלו אליו, והדבר הכין את הלבבות לקראת קבלת השבת הקיבוצית הכללית בחדר האוכל.⁵⁷ הקיבוץ נתפש לא אחת כמשפחה חלופית וחדר האוכל כבית

54 ט' געש, מצוטט בשלם, קבלות שבת (לעיל הערה 9), גיליון מנחם-אב תש"ל, עמ' 11.

55 ש' רייכשטיין, מצוטט אצל זעירא, קרועים אנו (לעיל הערה 10), עמ' 208.

56 ליליקר, יהדות (לעיל הערה 10), עמ' 202.

57 שוע וכן גוריון, ילקוט שבת (לעיל הערה 9), עמ' 246–247. יצחק בן יוסף מגבע, אחד הקיבוצים שבהם התחיל מנהג קבלת השבת כבר באמצע שנות השלושים של המאה הקודמת, הדגיש שהחשיבות של קבלת השבת הקיבוצית היא 'בכדי שהילדים לא יחשבו שקבלת שבת זה משהק

קבלת שבת בבית ילדים בקיבוץ בית השיטה, 1970. באדיבות שיטים:
ארכיון החגים הבין-קיבוצי. שם הצלם אינו ידוע.

משפחה (נקרא לעיתים 'הבית').⁵⁸ ועל כן טבעי היה שקבלת השבת, שבאופן מסורתי התקיימה בבית, תתקיים בחדר האוכל הקיבוצי.

העובדה שהורתו של טקס קבלת השבת המצוין ברוב עם בחדר האוכל הקיבוצי הייתה בבתי הילדים ובמערכת החינוך מלמדת על תפקידן החשוב של נשים בהנחתו של הטקס ובעיצוב ממדיו הטקסיים והתוכניים. אופן, העומד על המתח שיצר צילם הכבד של דור המייסדים, ה'אברהמים', שהוטל על דור הבנים החיזור, ה'יצחקים', כותב:

ילדים' (שם, עמ' 247–248). נוסף על כך הוא מתאר התנגדות של האימהות דווקא לקבלת השבת בחדר האוכל, מפני שהן חששו שהילדים לא יקבלו את המנה המיוחדת שלהם.

58 A. Helman, *Becoming Israeli: National Ideals and Everyday Life in the 1950s*, Waltham, MA 2014. ראו גם ע' טל, 'פרקים בהתהוותו ועיצובו של חדר-האוכל הקיבוצי (1935–1926)', קתדרה 70 (ינואר 1994), עמ' 134–160.

האב ככוהן וכנביא אידיאולוגי גלום בחסרונה של האם או בתיאורה השתוק [...]. האב הוא שעומד בשם הרעיון, האמונה, האידאה והאידיאולוגיה. בעימות בינו ובין הבן היורש אין מקום ואין צורך באימהות, המייצגות מציאות ארצית, רוך, חום, אהבה.⁵⁹

דומה שניתן לראות את צמיחתה של קבלת השבת כאירוע המנכח מחדש את חשיבות המשפחה בכלל, ואולי את האימהות בפרט, הן בשל תפקידן כמדליקות הנרות, הן בשל היותן דמויות מובילות במסגרות החינוך הקיבוציות.

ג.4. התגבשות קבלת השבת בחדר האוכל
בכינוס של תנועת קיבוצי איחוד הקבוצות והקיבוצים, שהתקיים ב־1951 בהשתתפות נציגי חמישים קיבוצים, דובר על העשרת חווית השבת. הצעות לקיום קבלת שבת שהועלו בכנס אומצו בכמה קיבוצים.⁶⁰ אולם דומה שהתקבלות רחבה יותר של מנהג קבלת השבת הקיבוצית חלה מאוחר יותר, ובעיקר לקראת סוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים.⁶¹ התחלות אלה עלו בקנה אחד עם התהליכים שחלו בקרב צעירי התנועה הקיבוצית בעקבות מלחמת ששת הימים ומאוחר יותר מלחמת יום הכיפורים (וראו לעיל).

בקובץ מראשית שנות השבעים, ובו הצעות רבות לציון טקסי קבלת שבת לפי אירועי מעגל השנה והחודשים, מעיד העורך, מתתיהו שלם (1905–1974) מקיבוץ רמת יוחנן, שטקס קבלת השבת נתקבל בקיבוצים רבים. הוא טוען שטרם נמצא נוסח מגובש לטקסים אלה, אבל ההתחלות מבטיחות הן. הוא מוסיף:

היינו רוצים להגיע לחוויה תרבותית אמיתית ביום המוקדש ברובו להנאה חברתית, להעמקה בהכרת הערכים, ללימוד מקורות תרבותנו הענפה, וכבר יצאנו לקראת זה. טקס קבלת השבת – תנאי הכרחי לכל אלה.⁶²

בהמשך מצוטטים דבריו של הסופר דוד מליץ (1899–1981) מקיבוץ עין חרוד איחוד,

59 אופו, משיח לוחמים (לעיל הערה 10), עמ' 73–74.

60 לילקר, יהדות (לעיל הערה 10), עמ' 203.

61 בקובץ 'קבלות שבת' משנת 1970 נמנים שלושים וחמישה קיבוצים של תנועת איחוד הקבוצות והקיבוצים המקיימים קבלת שבת. בתנועה קיבוצית זו הייתה פתיחות גדולה יותר למורשת היהודית מאשר בשתי התנועות הקיבוציות החילוניות האחרות, הקיבוץ המאוחד והקיבוץ הארצי. דומה שהנתונים אינם תומכים בקביעה הגורפת של סוקר, שבשנות החמישים הפכה קבלת השבת 'לטקס ממוסד, הרווח כמעט בכל הקיבוצים' (סוקר, דת חילונית [לעיל הערה 10], עמ' 761).

62 שלם, קבלות שבת (לעיל הערה 9), עמ' 3.

קבלת שבת בכפר מנחם. באדיבות ארכיון כפר מנחם.

העומד על כך שהשבת היא 'הביטוי ליציבות המחלטה, לקדושה המוחלטת', וממשיך ומדגיש ש'גם המורדים והכופרים הגדולים עמדו על כך'.⁶³ טקסי קבלת השבת היו קצרים מאד בדרך כלל, משכם היה לא יותר מעשר עד חמש-עשרה דקות. המבנה שלהם היה מהודק למדיי – הם הכילו חלקים קבועים וחלקים משתנים (ראו דוגמאות בהמשך), ובהם: שירה, דקלום, הקראת קטע מפרשת השבוע ומאירועי הקיבוץ והמדינה. המשורר לוי בן אמיתי, איש דגניה ב', מתאר את מתווה קבלת השבת ומספק רציונל לבחירת החלקים הקבועים שבה והחלקים המשתנים, למשל קריאה מתוך פרשת השבוע ושירה בציבור:

[קבלת השבת מורכבת] מקטעי תנ"ך ואגדה, תפילה ושירה לאחדות רעיונית ובצורה שיש בה פתיחה, מרכז וסיום משלים. טכסטים אלה נבחרו היטב לאור אמיתות חיינו במהותם והם הולמים לאופי חיינו הקיבוציים ולמהותנו הלאומית והמוסרית. קבלת שבת בקבוצה הוא טקס; וכל טקס – מסורת – חייב להיות בו מיסוד החזרה [...] התמדה וכבוד [...]

63 שלם, שם, עמ' 4.

ולסיום: באורח חיינו הקיבוצי שרובו ככולו חיי עשייה וטורח וחופזה נפתח בתקנתה את הנלבבת בשעות, זו קבלת שבת בצוותא. לא נדרש לזה הרבה – רק נרות שבת דולקים, שלוה ואור בלב.⁶⁴

לדיונו חשובה במיוחד שאלת התכנים של קבלת השבת, האם מדובר באימוץ של תכנים מן המוכן, מן המסורת או ביצירה חדשה העושה בה שימוש מודע? התשובה לשאלה זו היא מעורבת, לעיתים ניכרת גישה פולקלוריסטית נוסטלגית, הבאה לידי ביטוי בשירים חסידיים (או פסידו־חסידיים) ובניגונים מסורתיים שאינם קשורים לאורח החיים הקיבוצי – ובאים לייחד את השבת משאר ימות השבוע, ולעיתים ניכר עיבוד מקורי של סמלי השבת וטקסיה לאופי הקהילתי־קיבוצי־חילוני. בכלל זה נוצרו בקיבוצים השונים ברכות מיוחדות לנרות (וראו להלן) ורצון להתייחס לשגב שבמעמד השבת. במכתב פתוח מתאר דוד יורעאלי מקיבוץ מזרע את המשימה העומדת בפני מעצבי קבלת השבת:

ועלינו לזכור, שכל החיפושים מלווים ע"פ רוב לבטים מחמת השרשים התרבותיים ודפוסים מקובלים במורשת שלנו.

ברצוננו ליצור חוויה של קדושת השבת ללא חיקוי לזה מה שהיה, או מה שקיים בבתי ישראל בארץ ובחו"ל. אל לנו להתפס לנוסטאלגיה וטקסים דתיים [...] מכול מקום נוכחנו, שאפשר למצוא דרך של עריכת קבלת השבת, שבאופייה הקיים אינה סתירה להלך הרוח והמחשבה של אדם מודרני כשלנו והשקפת עולמנו והשקפת עולמנו היהודית.⁶⁵

בדומה לזה, במאמר בעלון קיבוץ מעברות, נאמר: 'כל בחירה תובעת קריטריון [...] הקריטריון שלנו הוא השקפת עולמנו החילונית!'.⁶⁶ אולם שאלת משמעה המדויק של השקפת עולם חילונית זו הייתה נושא לשאלות ולחילוקי דעות רבים. חבר אחד במעברות הביע נכונות להשתמש במקורות קלסיים וחדשים אולם התנגד לאמירת הקידוש, שהיה בעבורו בבחינת 'חילול השם'.⁶⁷ באותה שיחה דיווח חבר אחר על סיור בקיבוצים השונים: 'הטקסים היפים ביותר של קבלת שבת שראינו היו בעלי גוון

64 ל' בן אמיתי, 'קבלת שבת בדגניה ב', י"ח בטבת תשכ"ד. מצוטט מתוך שבת, ועדת החגים הבין־קיבוצית, כסלו תשל"ו, עמ' 3.

65 ד' יורעאלי, 'קבלת שבת במזרע', עלון הקיבוץ, תשכ"ו, עמ' 3.

66 מכתב לעלון מעברות, 'על "נרות השבת": תשובה לישראל ג', 1982.

67 מתוך דבריו של דניאל, 'שיח רעים על קבלת שבת', אצלנו: עלון קיבוץ השוה"צ בית זרע, י"ד בסיון תשל"ל, עמ' 3.

חילוני ואילו הדלים ביותר בתכנם – בעלי גוון דתי.⁶⁸ כלומר, בניגוד למגמות של 'חזרה בתשובה', דווקא ההימנעות משאילה אוטומטית של סמלים ותכנים מן המוכן נתפשת כאותנטית וראויה.

בקיבוצים אחרים דווקא פרקטיקות מסורתיות נתפשות כמהפכניות ונועזות (ועל כך בסעיף הבא). הזהירות מאימוץ בלתי זהיר של מנהגים בא לידי ביטוי בדבריו של צבי שוע: 'דווקא משום שאיפתנו האיתנה לרשת מסורת עמנו כמה שיותר, מצווים אנו לחדד את כלי הביקורת שלנו בבואנו לבחון מסורת זו על שני צדדיה – החוויתי וההלכתי'.⁶⁹ הפרדוקס בא לידי ביטוי מזוקק יותר, כששמים לב שלעיתים יוזמי קבלת השבת והנכחת המורשת היהודית היו בני הדור הצעיר יותר (וראו בהמשך על הממד הבין-דורי).

עיתים אנו מוצאים גילויי גאווה על קבלת שבת הקיבוצית כדוגמה ליצירה אותנטית וחיונית. לדוגמה, בדו"ח מקיבוץ חמדיה נאמר: 'קבלת השבת שהנהגנו הוא אחד הדברים הבודדים של תרבות עצמית שאנו בעצמנו יצרנו. ולזה יש ערך רב'.⁷⁰ עיתים נשמעים דברי צער על הנחיתות התרבותית של הקיבוצים מול היהדות הדתית, ובכלל זה תיאור ביקור בקיבוצים דתיים, שבהם נמצאה נוסחה המשלבת בין חיי השיתוף ובין היהדות.⁷¹ קבלת שבת מוצלחת נתפשת כאינדיקציה ל'חברה מאוחדת, מלוכדת', גם אם אין ברור לגמרי מדוע היא כה יקרה ללב.⁷² הקף הנוכחות והתמדת הטקס היו מדדים לבחינת מידת הצלחתן של ועדות התרבות הקיבוציות במילוי תפקידן.⁷³

ג. עיצוב ליל השבת הקיבוצי

בימי השבוע מושלת בחדר האוכל חולצת העבודה הכחולה, ואילו בשבת לובשים את החולצה הלבנה. החולצה הלבנה הייתה בעלת מעמד של כלי פולחני, כפי שעולה בשיר

68 מדבריו של צ'יבי, שיח רעים, שם, עמ' 1.

69 צ' שוע, 'על השבת ועל ההווי של שבת', הדים (יולי 1969), עמ' 37; ההדגשה במקור.

70 שוע ובן גוריון, ילקוט שבת (לעיל הערה 9), עמ' 280. ובדומה לזה: 'מבין כל הפעולות שאפשר לכלול אותן תחת הכותרת "תרבות", המלוות את חיינו הקיבוציים, במקום הראשון הייתי מציין את קבלת השבת. וזאת לפי תשומת הלב והמאמץ של ועדת התרבות, ולפי מידת חשיבותה לציבור' (איתמר, עלון חנייתה, עשרים וחמישה ביוני 1971, מתוך ארכיון החגים הבין קיבוצי; הדגשה במקור).

71 לדוגמה, ילקוט שבת, שם, עמ' 355. בעקבות ביקור בסעד (קיבוץ דתי) כותב חבר קיבוץ הקיבוץ הארצי: 'פתאום אני מרגיש: אלה [=האורתודוקסים] השומרים על המשך קיום העם היהודי, אלה ממשיכי השרשרת! והייתי רוצה להגיד להם: "תודה – וישר כוחכם!"' ('קריגר, 'אי של שבת', פתחים א [1970], עמ' 25).

72 מכתב של יגאל, חבר צאלים באגרת מעשרים וארבעה באפריל 1968, עמ' 14.

73 סוקר, דת חילונית (לעיל הערה 10), עמ' 765.

'שבת בקבוצה' של לוי בן אמיתי מדגניה, שבו נאמר: 'ומלבנת החלצה עלי שכם וכתף / פטלית פבית-אבות'. במשך השבוע ניכר רישול בלבוש, שהייתה בו מעין התרסה, אבל ערב שבת זימן אפשרות להקפיד על הלבוש ולהתגדר מעט. בת קיבוץ שדות ים הוסיפה בראיון אישי, ש'היו אף נשים שהעזו ללבוש שמלה', דבר שלא היה רגיל בימי חול. ענת הלמן עומדת על הייחוד של בגדי השבת לעומת בגדי החול, וגורסת שעל אף היותם מוקפדים יותר ועשויים מחומרים טובים יותר, הם לא המירו או אתגרו את חשיבותם של בגדי העבודה שאותם לבשו בקיבוצים במשך השבוע.⁷⁴

בימות השבוע הגיעו החברים לחדר האוכל כיחידים או כמשפחות, ולעיתים הישר מן העבודה בשדות, במשק החי וכו' בבגדי עבודה. בערב שבת החברים היו מגיעים לאחר מנוחת צוהריים ומקלחת מגולחים, רעננים ולבושים בבגדי שבת.⁷⁵ תיאורים אחדים מדמים את הנהירה הכללית של החברים אל חדר האוכל לעלייה לרגל טקסית (וראו שירו של עלי אלון המובא בראש המאמר). והיו אף שכינו את חדר האוכל 'בית כנסת חילוני'.⁷⁶

בימות החול לקחו החברים את האוכל מעגלות ההגשה העצמית ואכלו בנפרד, בשבת האכילה הייתה משותפת. בקיבוצים רבים היה שולחן קבוע בערבי שבתות לכל משפחה והודגש הממד הרב-דורי.⁷⁷ האוכל, שעלה באיכותו על זה של שאר ימות השבוע, הוגש לשולחנות באופן שדמה לסעודה ביתית. השולחנות עצמם היו מכוסים במפה ולעיתים מקושטים. פינת השבת שקיבלה את הסועדים במבואה לחדר האוכל הייתה גם היא מוקד טקסי, שהדגיש את קדושת הזמן והמעמד. בקיבוצים אחדים נהגו כללים מיוחדים בערבי שבתות, בגשר הזיו, למשל, לא נכנסו לחדר האוכל בשבת יחפים.

כל אלה מעידים על מאמץ מכוון ליצירת מעמד חגיגי החורג מן השגרה בעיצובו ומדגיש את הצדדים הערכיים והרוחניים של ההתכנסות ושל החיים הקיבוציים בכלל. הייתה זו מעין קדושה חילונית, שחברי הקיבוצים ביקשו ליצור בסעודות השבת, שבהן

74 ראו A. Helman, 'Kibbutz Dress in the 1950s: Utopian Equality, Anti Fashion, and Change', *Fashion Theory* 12,3 (2008), pp. 313-340. עלי אלון מקיבוץ עין שמר סיפור לי בראיון אישי, שעם התרופפות המנהג לבוא לחדר האוכל לבושים בלבן, הקים את 'אגודת החולצות הלבנות'. בדבריו הוא תיאר את האפקט החגיגי ורע העוצמה של חדר אוכל מלא ושוקק באנשים שכולם בחולצות לבנות.

75 לילקר, יהדות (לעיל הערה 10), עמ' 201-202.

76 הלמן, להפוך לישראלית (לעיל הערה 58), עמ' 143.

77 יש לציין, עם זאת, שעד שנות השבעים בקיבוצים רבים לא נכחו ילדים בחדר האוכל בליל שבת, הם היו חוזרים לבתי הילדים לפני ארוחת הערב ומקבלים בהם את השבת. בהמשך חוו הילדים את קבלת השבת פעמיים, ראשית בבית הילדים ואחר כך בחדר האוכל בחיק משפחותיהם.

לקראת סעודה בכפר מנחם. באדיבות ארכיון קיבוץ כפר מנחם. שם הצלם אינו ידוע.

התוכן הטקסטואלי והטקסי הוא יהודי וחילוני כאחד, וללא ראייתם כסותרים. אחזור לעניין זה בסוף המאמר.

ג.6. מחלוקות ואתגרים בקבלת השבת

השימוש, ולו המבוקר, בסממנים מסורתיים עורר ויכוחים ומחלוקות בקרב חברי הקיבוצים. בעיני דוברים אחדים היה בזה ביטוי לירידת הדורות ולאובדן דרך. ישעיהו בארי ממשמר העמק, אחד הקיבוצים המרכזיים והוותיקים בקיבוץ הארצי, הצר על האימוץ השטחי של סמלים דתיים במקום לימוד מעמיק של 'תולדות עמנו, ספרותו ואוצרות מחשבתו' וראה בקיום הטקסים המסורתיים תחליף לרוח הגדולה ששררה בקיבוצים בעבר:

ערבי השבת בקיבוץ לפני שנים לא היו זקוקים לנרות שבת. הארוחה הייתה, אמנם, דלה, אך לאחריה ישב כל הקיבוץ בחדר האוכל; החברים שרו (אח"כ מצאו למעמד זה כינוי 'שירה בציבור'), ואח"כ רקדו עד מאוחר. הייתה זו הרגשה של שבת וחג במעוננו. היום – בערב השבת – חסרה אותה הרגשה. הסמלים השאולים מהעולם הדתי אינם יכולים לבוא במקום התוכן שחסר.⁷⁸

במילים אחרות, מה שבקיבוצים אחדים נתפש כיצירתי וכמהפכני, נתפש כמסוכן או רגרסיבי בקיבוצים אחרים. חבר קיבוץ בית זרע השווה גילויים מסורתיים לעצי באובב קטנים, שעשויים לגדול פרא ולהשתלט על כל חלקה טובה. בדבריו הוא מכוון לעצי

78 י' בארי, 'על נרות השבת ועל רוח היהדות', הדים (יולי 1969), עמ' 129–130. כל קטעי הארכיון להלן לקוחים מארכיון שיטים, ארכיון החגים הבין-קיבוצי בבית השיטה, אלא אם כן צוין אחרת.

הבאובב, שהנסיך הקטן בספרו של אנטואן דה סנט-אכזופרי צריך לחזור ולנכש שמא ישתלטו על הכוכב הקטן שלו.⁷⁹ החששות בעניין קבלת השבת הקיבוצית היו בין היתר מפני פיחות זוחל, שיביא לכניעה איטית לאורתודוקסיה (וראו על כך בהרחבה בסעיף הבא, שיעסוק בטקס הדלקת נרות שבת). בתגובה לטענות מעין זו, כתבה ניצה משער הגולן: 'ולאותם אנטי דתיים להכעיס, החוששים מפני התגנבות הדת והמסורת הצבועה לביתנו, תחילה טיפין טיפין ואחר כך בריש גלי, הן לא תאמינו שאיש מאתנו יהפוך לדתי'.⁸⁰

קיומם של הטקסים גרם לעיתים לחיכוך בין-דורי. בני דור המייסדים, ה'אברהמים', יצאו לא אחת חוצץ כנגד יוזמות הקשורות במורשת ישראל. בת קיבוץ העוגן כותבת במכתב פתוח למייסדים:

אנו פשוט בנות דור אחר, משוחרר יותר מטרואומות דתיות, שמחפש באיזה שהוא מקום דברים שלכם היו בשפע והתנערותם מהם לחלוטין בלי לחשוב עלינו [...] זו יזמה פרטית שמקורה במועקה עמוקה הנמצאת בלב השכבה הצעירה בקיבוץ.⁸¹

ההאשמה שמטיחה בת הקיבוץ כלפי דור המייסדים היא מניעת הווי של יחד קיבוצי בזיקה למורשת, וזאת מתוך חשש מניתוק מן השורשים מזה ומתוך מחויבות ליצירת מסורת חדשה ומתאימה לקהילה מזה. הצעירים (ובמקרה זה היוזמה היא של נשים) לדידה משוחררים מחרדת הדת שאפיינה את ה'אברהמים'.

מלבד האתגרים האידיאולוגיים, באים בפרוטוקולים ובגילויי העמדה הקיבוציים לידי ביטוי רגשות תסכול גם מקשיים לוגיסטיים הקשורים בהתאספות רב-גילאית של כל אנשי הקיבוץ לחדר האוכל. זו יצרה צפיפות והייתה מלווה לעיתים ברעש וחוסר הקשבה. היו שסברו שאין לשתף ילדים קטנים שאינם מסוגלים עדיין להקשיב ולחכות בסבלנות לאוכל (וכאמור, בחלק מן הקיבוצים הילדים חוו את קבלת השבת בבתי הילדים ולא בחדר האוכל עם המבוגרים), אחרים קבלו על ההתנהגות הלא הולמת של המתנדבים מאירופה, שנהגו לעיתים לחסל את כל היין שעל השולחנות... ולמולם אלה שהדגישו את החשיבות החינוכית של הכללת הכול באירוע.⁸² קיבוצים אחדים

79 אביקם, 'על שבת ועצי באובב', עלון בית זרע, 6 במאי 1981, עמ' 30–31.

80 ניצה ש', עלון שער הגולן, 1972.

81 טלי, 'תגובה על המכתב של אלק', עלון העוגן, 31 באוגוסט 1979, עמ' 5.

82 ראו לדוגמה את דבריו של גד ש' מכפר המכבי: 'אני מחייב השתתפות הילדים מן הגיל הצעיר ביותר, כאשר ילד כבר מסוגל לשבת ע"י השלחן. כך יתחנך הילד מצעירותו לראות בקבלת השבת תופעה טבעית, שייכת אורגנית למעגל השבוע. אך תנאי אחד יסודי: על הורי הילד ללמד אותו

פרסמו בעלון הקיבוץ הודעות, שלפיהן הטלפון הציבורי יהיה מנותק בזמן הטקס ודלת הכניסה תיסגר עם תחילתו, למניעת 'נדידת' מאחרים העשויה להפריע למהלכו התקין של האירוע.

קשה במיוחד הייתה מציאת המכנה המשותף בטקסי השבת, היינו טקסטים שיתאימו לכל שכבות הגיל והעניין. מצד אחד הודגשה חשיבותה של המסורת החזרתית מדי שבוע ומצד שני החשש מפני עייפות החומר ותחושת שעמום. מצד אחד הדגישו מובילי קבלת השבת את החשיבות של רמת שירה, נגינה ודקלום נאותה, ומצד שני היו שהדגישו שהטקסים האלה הם 'לנו משלנו' וכוחות מקומיים, שאינם בהכרח מקצועיים מנהלים אותם, ובכך גדולתם. עוד בשאלות אלה בפרק על הוויכוחים שעוררה הדלקת נר של שבת בציבור.

ג.7. תמורות בצל ההפרטה בקיבוצים:

קיצו של טקס קבלת השבת בחדר האוכל

על אף שעיסוקנו כאן הוא בקבלת השבת בתקופה הקלסית של הקיבוץ, נזכיר כאן בקצרה את התמורות שחלו בו לאחר תקופה זו. המשבר הכלכלי שפקד את הקיבוצים באמצע שנות השמונים, הצמיחה הדמוגרפית ועימה ריבוד חברתי גדל והולך, והערעור של ערכי השיטות והערבות ההדדית הכבידו על הקשיים הטכניים לערוך סעודה משותפת לכל חברי הקיבוץ ותושביו. כרסום חל במעמדם של מוסדות הקיבוץ ושל חיי התרבות שלו, ובכלל זה של טקס קבלת השבת בחדר האוכל. עוד לפני תהליכי ההפרטה ברוב הקיבוצים, שחלו סביב ראשית המאה הנוכחית, עברו רבים לסעוד בבית. חדר האוכל נותר במקרים רבים המקום לתושבים זמניים, חיילים ומתנדבים, ובקיבוצים רבים בוטל חדר האוכל כלל.⁸³

בעקבות תהליכים אלה, בוטל ברוב הקיבוצים טקס קבלת השבת בחדר האוכל, ובמקומו צצות בשנים האחרונות יוזמות מקומיות בקיבוצים רבים, ותפילות קבלת שבת מתקיימות כיום בקיבוצים רבים. עתה אין בדרך כלל רתיעה משימוש בשפה

כי צד לנהוג בזמן קבלת השבת (מצוטט מתוך שלם, קבלות שבת [לעיל הערה 9], שבט תשכ"ט, עמ' 17).

83 בנושא תהליכי ההפרטה בקיבוצים, ראו א' בן-רפאל ומ' טופל, 'קיבוץ שונה ומשתנה: תהליכי התחדשות מאז שנות השמונים', בתוך חלמיש וצמרת, הקיבוץ (לעיל הערה 6), עמ' 329–344; R. Raymond, R. Hanneman and Sh. Getz, *The Renewal of the Kibbutz: From Reforms to Transformation*, New Jersey 2013; M. Palgi, and Sh. Reinharz (eds.), *One Hundred Years of Kibbutz Life: A Century of Crises and Reinvention*, New Brunswick, NJ 2011, 2013²; M. Palgi and Sh. Getz, 'Varieties in Developing Sustainability: The Case of the Israeli Kibbutz', *International Review of Sociology* 24,1 (2014), pp. 38–47

דתית מפורשת ומקיום תפילה יהודית מסורתית תוך הוספת סממנים קיבוציים. עוד בראשית ימי הקיבוץ התקיימו בתי כנסת בכמה יישובים (בדרך כלל כדי לשרת את הורי החברים שחיו בו), ועתה הם זכו לתחייה מחודשת, וכמותם מניינים אחרים שהופיעו בקיבוצים. בחלק מן הקיבוצים קבלת השבת היא בעלת אופי אורתודוקסי, לעיתים בניהול מבחוח ובחלקם בעלי אופי דתי ליברלי. בקשת היחד והערך שבהתכנסות אינה בלתי דומה לזו שהביאה ליצירת קבלת השבת הקיבוצית, אלא שכאן ההשתתפות היא של קבוצות מוגדרות בקיבוץ ולא של האוכלוסייה כולה. תופעה זו זוקקת עיון נפרד.⁸⁴

ג. טקסי קבלת שבת

להלן דוגמאות למבנה טקס קבלת השבת בחדר האוכל בשלושה קיבוצים שונים, נציגיהם של שלוש התנועות הקיבוציות: גבע, צובה ומזרע. הדוגמאות מראות שרב הדומה בין הקיבוצים, וכמוהו גם ניכר ייחודו של כל אחד מהם:

גבע (עמק יזרעאל, איחוד הקבוצות והקיבוצים, נוסד ב־1921). זהו אחד הקיבוצים הראשונים שבהם הונהג טקס קבלת השבת בחדר האוכל (בשנת 1945). עוד קודם לכן, בשנות השלושים של המאה שעברה, נהגו אנשי בודהמה מתל אביב 'לעלות לרגל, לשבת עם חלוצים ולעשות אתם קבלת שבת'.⁸⁵

אריה רם מתאר את הטקס כך: 'בשעה מסוימת, בדרך כלל בשעה 7, לאחר אקורד רם של הפסנתר, משתרר שקט גמור. אין פותחים דלת ואין כל תנועה באולם חדר האוכל. זהו נוהג והרגל של שנים ואפילו ילד לא יעלה בדעתו לערער את הסדר'.⁸⁶ וזהו מהלך הטקס:

- נגינה בפסנתר
- הקראה מתוך פרשת השבוע
- שירת 'החמה מראש האילנות נסתלקה' (ח"ן ביאליק)
- הקראת שיר מענייני דיומא 'או בקשר לאיזה אירוע מדיני, ציוני, תרבותי וכיו"ב'
- שירת שיר שבת
- המנחה מברך את החברים ב'שבת שלום', והסעודה מתחילה

84 ראו לדוגמה ז' אופז-ליפסקי 'אחרית דבר', בתוך אופז, משיח לוחמים (לעיל הערה 10), עמ' 163–192; נ' אזולאי, 'מבית מדרש לבית תפילה: התפתחויות תרבותיות-דתיות במרחב החילוני בישראל', סוגיות חברתיות בישראל 6 (תשס"ח), עמ' 121–156.

85 כך אמר לי אורי בנדק בשיחה, 11 בספטמבר 2016.

86 א' רם, 'קבלת שבת בגבע', בתוך 'שבת' (לעיל הערה 64); ללא מספרי עמודים.

נרות שבת לא הודלקו במהלך הטקס אולם נרות דולקים חיכו לסועדים על השולחן המרכזי. לפי עדות משנת 1985 התקיים הטקס ברציפות במשך ארבעים שנה, 'שלושה דורות!'. אחרי ארוחת הערב התקיימה מסיבת ליל שבת.⁸⁷ בשלב מסוים החל הטקס לאבד מזהירו, בני הנעורים היו יושבים במהלכו מחוץ לחדר האוכל, כביטוי של מרד. הטקס חדל מלהתקיים בחדר האוכל של גבע סביב בשנת 1990. אולם טקס דומה ממשיך בבית האבות של הקיבוץ גם כיום, ואותו מובילות משפחות הקיבוץ לפי תור. בעקבות שימור הטקס בבית האבות הקיבוצי התעוררה יוזמה של בני משפחת ברזק, המובילים כיום טקס קבלת שבת בחדר האוכל הקיבוצי. בטקס משתתפים כמה עשרות מאנשי הקיבוץ.

צובה (פרוודור ירושלים, הקיבוץ המאוחד, נוסד ב־1948). התייחסות טקסטית לקבלת השבת התקיימה בקיבוץ זה מאז היווסדו. קבלת השבת בחדר האוכל הונהגה בו לכל המאוחר בשנות השישים. השולחנות מכוסים במפות לבנות ועל כל שולחן בקבוק יין וחלה, וזהו מהלך הטקס:

- שירה של שני שירי שבת
- חברה מדליקה נרות שבת בברכה שחיבר אמנון מגן, חבר הקיבוץ (ראו הנוסח בנספח)
- קטע ספרותי קצר המתאים למאורעות השבוע, העונה וכו', בדרך כלל מקריאו בן־הזוג של מדליקת הנרות.
- שירה בציבור עד הגשת האוכל

מסורת זו נוהגת בצובה גם בעת כתיבת שורות אלה, ולמעשה זה אחד הקיבוצים היחידים שבהם נוהגת קבלת השבת הקיבוצית במתכונתה המסורתית בחדר האוכל. מזרע (עמק יזרעאל, הקיבוץ הארצי, נוסד ב־1923). קבלת השבת בחדר האוכל הונהגה לכל המאוחר ב־1967. חדר האוכל קושט בכל שבת לפי נושא אקטואלי הנמצא במוקד השבת (חגים ומועדים, העונה החקלאית, אירועי העם והמדינה וכו'). לפני סעודת השבת התקיימה שירה בציבור ונוגנו קטעים אחדים, הוקראו קטעי קריאה ועיון, ובראשם 'פרשת השבוע', כאן הכוונה לקטע לימוד, עיון והרהור הקשור בענייני דיומא או בחיי הקיבוץ והאומה (שלא כבקיבוץ גבע, שם הוקראו קטעים מתוך הפרשה מן התורה). אין מדליקים נרות.⁸⁸ בכל שבוע נאמרה ברכה זו:

87 ילקוט שבת (לעיל הערה 9), עמ' 279.

88 מתוך 'שבת' (לעיל הערה 64), תיעוד מ־1965 [ללא מספרי עמודים]. ניסיון שנעשה להדליק נרות שבת במזרע עורר להתנגדות עזה (שלם, קבלות השבת [לעיל הערה 9], טבת תש"ל, עמ' טו).

אז,
 ימלא שחוק פינו,
 ולשוננו רינה.
 נברך על פת וענב,
 מתנת אדם ואדמה
 מי יתן טעמים
 לא יפוג לעולם.
 לחיים!⁸⁹

את הברכה חיבר קובי וינר (1955–2016), שבהמשך אף הוסמך לרב חילוני. הברכה הינה חילונית לגמרי במובן הזה שאינה פונה לאלוהים, ה'פת והענב' הם מתנת אדם ואדמה ולא ישות טרנסנדנטית. עם זאת, ראשיתה ציטוט מתהילים קכו, מזמור שנהוג לשיר לפני ברכת המזון בשבתות ובחגים, והמשכה דומה לנוסח הזימון של ברכת המזון ('רבותיי, נברך!'). במאמר על קבלת השבת במזרע, כתב אחד החברים: 'אם חשנו בכנף שכינתה [של השבת] – ולו אך בנגיעה מרפרפת – ואם נזדככה מעט אורית החול בתחומי החצר ובבית פנימה, הרי רב עד מאד ההישג ובעלת ערך במאוד התרומה'.⁹⁰

הסקירה הקצרה הזו מדגימה את ההבניה הטקסטית פורמלית של האירוע. ניכר שממדים אחדים של האירוע הם משותפים בקיבוצים השונים, לדוגמה, שילוב של חלקים קבועים ומשתנים, שירה בציבור והקראת קטעים מסורתיים וחדשים, ושאיילה הדדית בין קיבוצים (ראו על כך להלן). ובה בשעה, היה עיצוב הטקס בכל קיבוץ עצמאי ושיקף באופן אידיסינקרטי את אורחותיו וסגנונו. לגבי הדלקת הנרות, למשל, אנו רואים מגוון של התייחסויות: במזרע לא נהגה כלל הדלקת נרות ציבורית, בגבע חיכו נרות דולקים לסועדים, ובצובה מודלקים במהלך הטקס עד היום הנרות בברכה מיוחדת. הסעיף הבא מוקדש לדיון בשאלת הדלקת נר של שבת בקבלת השבת הקיבוצית. מעצם טיב הדיון יעלו בו באופן ממוקד השאלות, החששות והכוונות של מובילי קבלת השבת הקיבוצית.

89 מ' גרזי, ב' צימרמן ו' שריג (עורכים), מעין הברכות: צרור ברכות השבת, הנר והיין כמנהג קהילות קיבוציות, קיבוץ בית-השיטה תש"ס, עמ' 19.

90 י"א, 'קבלת שבת בקבוץ מזרע', שבת (לעיל הערה 64, ללא מספרי עמודים).

בְּבוֹא שַׁבָּת

[illegible]

הַבְּרִית שֶׁלֹּם בְּשֶׁמֶת
 וּבִבְאֻל לְבִיתוֹ יִמָּר: שֶׁמֶת שְׁלֹם לָקַל כְּנִי בִיתוֹ בְּקֻל רָם. כִּי אִנִּי
 הָיִיתִי כְּשֶׁקָּלָה אֶת הַכֹּהֵן הַזֶּה בְּמִקְדָּשׁ קִיָּים יְהוָה וּבִשְׁמֵתָהּ הָיִיתָ. וְשִׁי אֶמְצֵא בְּעִירוֹ: וְלִךְ
 וְיִשְׁעֶךָ יִתֵּן קֶדֶל לִי לֵיל שֶׁמֶת.

מזרע.

הזווי ומיעד * רמת יוחנן * קבלות שבת * אדר א' , אדר ב' - תש"ל

מתוך מתתיהו שלם (עורך), קבלות שבת (לעיל הערה 9), עמ' 2-3.

ובקייבוצים רבים הדלקת הנרות עמדה הן במרכז הטקס הן במרכז הדיונים, ההתנגדויות והשאלות לגבי עצם קיומו. על כן כדאי להתמקד בפרקטיקה זו, המסמלת בעיני רבים את השבת היהודית, ושילפי המסורת היא מצוותן של הנשים.⁹¹

מצוות הדלקת נרות שבת אינה מוזכרת במקרא ואף בספרות חז"ל היא מופיעה רק כבדרך אגב (משנה שבת, ב). הברכה על הדלקת נרות שבת ('ברוך ... אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של שבת') מופיעה לראשונה רק בימי הביניים. הערך הסמלי של הדלקת נרות שבת והברכה עליהם הוא רב; נרות השבת מסמלים במסורת היהודית את השבת ואת הבית היהודי. על אף העובדה שמדובר במצוות 'אישי וביתי', כלומר כאלה הקשורות בבית היהודי (לדוגמה, משנה תורה, הלכות שבת ה, א), יחסה הדלקת נרות שבת לנשים, ונתפשה כפרקטיקה נשית כבר במשנה (שבת ב, ו). בספרות העברית, בשירה ובאיקונוגרפיה יהודית נפוצה התמונה של האישה המכסה פניה ומדליקה את נרות השבת בביתה, תוך שהיא אומרת תחינה לשלומם של בני ביתה (ראו לדוגמה, Ch. Weissler, *Voices of the Matriarchs: Listening to the Prayers of Early Modern Jewish Women*, Boston, MA 1998, pp. 89-103; eadem, 'Women's Studies and Women's Prayers: Reconstructing the Religious History of Ashkenazic Women', *Jewish Social Studies*, (New Series 1,2 [Winter 1995], pp. 28-47). באופן מסורתי, הדלקת הנרות מסמלת את הכנסת השבת הנשית – בבית, ואילו הגברים קיבלו את השבת בתפילת קבלת השבת בציבור, בבית הכנסת. כיום גם בבתיים חילוניים רבים נהוג להדליק נרות שבת כמעשה מסורתי, במנותק מחיוב הלכתי. על ההקשר ההלכתי והמגדרי של מצוות הדלקת נר של שבת בהתפתחותה, ראו ש' צבר, 'מצוות חג': הדימויים החזותיים של שלוש מצוות האישה בקרב יהודי אירופה מימי הביניים ועד שלהי המאה התשע עשרה, בתוך ה' סלומון וא' שנאן (עורכים), מרקמים: תרבות,

שאלת הדלקת הנרות בערב שבת בקיבוצים היא רב־מערכתית: (א) מה מעמדה של פרקטיקה זו? שהרי מדובר במצווה דתית, והקיבוצים ראו עצמם משוחררים מן המצוות המעשיות של היהדות. (ב) הדלקת הנרות היא מצווה הקשורה בבית, האם בקיבוצים החפצים בהדלקת נרות יש לעשות זאת בבית או בציבור, על ידי כל משפחה או על ידי נציגות? אם הדלקת הנר נעשית במרוכז בשולחן המרכזי בחדר האוכל בפני כל הקיבוץ, האם אישה מסוימת מדליקה את הנר בקביעות או שזו מעין תורנות מתחלפת? ואם כן, מה טיבה? (ג) האם הדלקת הנרות צריכה להיות קשורה דווקא לנשים כמקובל במורשת ישראל? האם גם גברים יכולים להדליק נר של שבת בקיבוצים או שמא כלל אין צורך להדליק נרות במעמד טקסי, ובמקום זאת יש לדאוג לנרות דולקים מבעוד מועד ללא מעמד של הדלקתם? (ד) האם הדלקת הנרות צריכה להיות מלווה באמירת טקסט מיוחד, כשם שהדלקת הנרות המסורתית נאמרת תוך אמירת ברכה ליטורגית ובמקרים רבים גם הוספה של תחינה?

כשם שקשה לדבר על תופעת קבלת השבת הקיבוציות כעל מקשה אחת, כך גם לגבי הדלקת נר של שבת. כל קיבוץ עבר תהליך עצמאי ופנימי בכל הקשור בעיצוב חווית השבת שלו. לעיתים הושפעו קיבוצים אלה מאלה, ותמורות שונות חלו בקיבוצים, לעיתים בעקבות חבר (בד"כ חברה) שדחפו לקיים את המנהג. כמו כן, תיעוד התופעות בקיבוצים בדרך כלל לא היה כולל או מקיף. הידע שיש בידי נצבר כאמור, מעיון בספרות הקיבוצית בנושא מבחינת הארכיון הבין־קיבוצי ומשיחות אישיות. התיעוד המוצג כאן אינו יכול להיות כונס כול ושיטתי, אולם גם אם אין בידינו לתעד את התופעה כולה על כל גוניה, נוכל לשרטט תמונה מקפת יחסית בעניין ההתייחסות לשאלת הדלקת נר של שבת בקיבוצים. ובכלל זה לדון במנהגים הכרוכים בפרקטיקה זו, בוויכוחים שפרצו סביבה ובטקסטים שהיו חלק ממנה.

מנהג הדלקת נרות שבת נכנס לשימוש בקיבוצים רבים (כקבלת שבת בכלל, וראו לעיל) דרך מערכת החינוך. שם נראו מנהגים, העשויים להיתפש כדתיים ממש פחות מאימים. עם זאת, גם כאן היו שחלקו על כך. בת יחיעם (של הקיבוץ הארצי) סיפרה לי על גננת שהוזמנה לבירור במזכירות הקיבוץ, משום שהדליקה נרות בגן הילדים שלה.

בחלק מן הקיבוצים הודלקו הנרות מבעוד מועד על השולחן המרכזי או במבואה לחדר האוכל, והאנשים נכנסו לחדר האוכל כשהם דולקים. באחרים דלקו נרות על כל שולחן ושולחן. בחלק מן הקיבוצים הודלקו הנרות על השולחן המרכזי במהלך

ספרות, פולקלור: לגלית חזן־רוקם (=מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי כח), ירושלים תשע"ג, ב, עמ' 383–413.

קבלת שבת בחדר האוכל הישן. מימי (+ תמר) ודוד 1958

הדלקת נרות בקיבוץ מגל. ארכיון משפחת שוחט (מגל).

הטקס, לעיתים תוך אמירת הברכה המסורתית ('ברוך... אשר קידשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של שבת') או ברכה חדשה, שבה לא הוזכר בדרך כלל אלוהים. לעיתים לשונה של הברכה מושפע מטקסטים מסורתיים תשתיתיים. בכל קיבוץ, שבו נהגה הדלקת נרות בברכה, התפתחה מסורת עצמאית, גם אם קיבוצים השתמשו בברכות שחברו במקומות אחרים, לעיתים תוך עדכון. בנספח למאמר זה יובאו כמה מן הברכות הללו. חלקן פורסמו לאחרונה בקובץ ברכות על הדלקת נרות של שבת קיבוציות, במבוא לקובץ נאמר:

ברכות אלו, שגם בחילוניותן המתפרצת מבטאות רטטי־לב טרנסנדנטיים, מקיימות שיג ושיח דרשני – גלוי ומרומז – עם הטקסטים המסורתיים הקשורים בבוא השבת [...] [הן] אוצרות בתוכן את אישורו המתמשך של הציבור לנוסחן הקבוע.⁹²

ד.1. הבית היהודי והאמא היהודייה
הדלקת הנר התקשרה בתודעת בני קיבוצים רבים לחוויות קמאיות של הבית היהודי

92 גרוי, צימרמן ושריג, מעין הברכות (לעיל הערה 89), עמ' 3.

בערבי שבתות, שהם עצמם לא חוו. הנרות נתפשו כסמל לשבת האותנטית, ובקיבוצים שונים עלתה הכמיהה להמשיך את המנהג הזה. בני קיבוצים מספרים על חווית שבת בבתים מסורתיים או כשהתארחו בקיבוץ הדתי או במהלך השירות הצבאי ומבקשים לשחזר אותה גם בחדר האוכל הקיבוצי שלהם. ראו לדוגמה, מכתב בעילום שם של בן קיבוץ יגור, שפורסם בשנת 1970:

ראיתי במשק אחד (וזה נהוג במשקים רבים): בליל שבת מדליקים בחדר־האוכל נרות של שבת. אמרתי לעצמי: אין כנרות אלה להזכיר אמהות יהודיות ואין כמותם להעלות זכרונות מבית אבא ביום שבת וחג. ואפילו ככה סתם הרי נרות אלה הם אחד הסמלים של השבת, אותה אנו רוצים ויכולים לטפח. אולי, באמת, נדליק גם אצלנו נרות של שבת?⁹³

הכמיהה למנהג הזה, המזכיר 'אמהות יהודיות' בביתן צריך להיות מובן בהריפות אמירתו. שהרי כאמור, המפעל הקיבוצי מעצם ברייתו היה בבחינת התנגדות ל'בעלבתיות' היהודית של התפוצות, לתפילות ולאורח חיים דתי, שנתפש כגלותי. הוויכוחים שניבעו בנושא הזה היו בין אלה שראו בכך מסורת נעימה ובלתי מזיקה, תוך הדגשת הממד האסתטי של הנרות והאווירה הנעימה שהם משרים ובין אלה שראו בכך ביטוי מסוכן לנסיגה מערכי הקיבוץ.

הגעגוע ל'אמהות יהודיות' יכול אולי להיות מובן על רקע העובדה שבני הקיבוץ גדלו במסגרת הלינה המשותפת ולא בבית הוריהם. וכאן מובעת כמיהה להוויה משפחתית אינטימית, שרבים חשו שנחסכה מהם. קבלת השבת הקיבוצית הייתה רבת משתתפים, שלא לומר המונית, אולם היה בה גם ממד משפחתי שהתבטא בשייבה בסעודה זו לפי משפחות ולעיתים במקומות קבועים. באופן זה ניתן היה לחוות אינטימיות משפחתית בהקשר קהילתי רחב. תפקידן של נשים בוויכוחים אלה היה מרכזי הן לחיוב הן לשלילה. ראו לדוגמה את דבריה של ניצה, חברת קיבוץ שער הגולן משנת 1972, המשקפים ויכוחים נוקבים בקיבוצה:

הרבה נחלי דיו וסערות של רוח ונפש איימו לכבות את הבהובם הזעיר של נרות השבת. נרות קטנים אלו דלקו במשך שנים על שולחנה של כל אם יהודיה עם התקדש השבת. עד שקם הבן הצעיר החלוץ, עזב את בית אמו, בעט בתורת אביו ועלה לארץ, לקיבוץ. בהיותו צעיר בחברת בני גילו זכה לערבי שבת של התרוממות הנפש. תחושת הבראשית, היצירה ליוותה אתו בכל צעדיו וכן גם בחגו ומועדו. ברוב טכסי הדת היהודית כפר, ביטל אותם והתעלם מהם [...]

93 מתוך יומן יגור, מצוטט מתוך שלם, קבלות שבת (לעיל הערה 9), טבת תש"ל, עמ' טו.

הבה נקבל נרות אלה דווקא כן כסמלים! כסמלים שלא הכיבו [...]. כולנו חילונים אנו. חילונים עד לזרא. כה מעט אמונה וסמלים לנו. וסמלים כה מעטים לא הכיבו. נדליק נא נרות אלו שהאירו באורם הקט אלפי בשנים את שבתו של היהודי, גם בביתנו אנו.⁹⁴

בדבריה מכירה הכותבת בנסיבות שהובילו לביטוי סמלי השבת בקיבוצים, היא גם מעידה על כך שבימי הבראשית לא היה צורך בנרות שבת, התרוממות הנפש הייתה מושרשת במעשיו. אולם כעת, עם דעיכת הלהט המהפכני (שעליו היא אינה מדברת במפורש) יש בהם צורך 'כסמלים שלא הכיבו', ודווקא באורח החיים החילוני 'עד לזרא' שיש בקיבוצים. בדיון על הדלקת נרות בשער העמקים אמרה אחת החברות: 'נראה שנה דולק, מעורר בנו אסוציאציות של רגעים גדולים בחיינו, וגורם להרגשה של התרוממות רוח והתייחדות. אור הנר מעורר גם הרגשת חום ופועל עלינו רגשית חזק'.⁹⁵ בדבריה היא מתייחסת לערך החגיגי והרגשי של נרות, ולא דווקא למטען הדתי שלהם, ומסיבה זו היא מוכנה להדלקת נרות בקיבוץ.

ד.2. נר של שבת והמדרון החלקלק

הדלקת נרות שבת ניקזה אליה ויכוחים רבים המשקפים מתח בין תפישות וערכים של חברי הקיבוץ, וכן מתחים בין-דוריים ובין אוכלוסיות שונות בקיבוץ. היו שחששו מתופעה של מדרון חלקלק שיוביל לאימוץ לא מבוקר של פרקטיקות דתיות, שיקעקעו את אופי הקיבוץ – מה שנראה כפרקטיקה תמימה כהדלקת נר של שבת, עשוי להסתיים בכפייה של אורח חיים הלכתי.⁹⁶ אחרים דאגו בעיקר מהנראות של נר של שבת, העשויה להיתפס כנסיגה ולשמש כנשק בפי מתנגדי הקיבוץ. יולק מעין המפרץ כתב:

הדלקת נרות של שבת הוא מסממניה המובהקים של הדת. כל איש מהכת הדתית המיליטנטית והשתלטנית במדינתנו ליבו היה מתרונן בקירבו למראה

94 ניצה ש', עלון שער הגולן, 1972.

95 לאה גורן, דיון בשער העמקים, 1972.

96 חבר ממעין המפרץ קובל: 'אולי יבוא יום ומישהו יציע הצעה "מהפכנית", שנפתח את ארוחת ערב שבת המשותפת והחגיגית ב... ברכה (תפילה) מסורתית. אולי בערב שבת "בהיר" אחד יתייבבו בדלתות חדר האוכל "אברכי משי" משלנו וינסו לשכנעני, שאחבוש את הכיפה המסורתית למעין קדושת השבת...'. יולק, 'מעשה מהפכני', עלון עין המפרץ, 18 באוקטובר 1967.

נרות דולקים אלה בחדר האוכל של קיבוץ השומר הצעיר והיה חושבו לניצחון
ה'אידיאולוגיה' שלו.⁹⁷

בעלון של קיבוץ אחר נאמר 'נכון, לנו עצמנו אינה נשקפת כל סכנה מקיום מצוות
הדלקת הנרות אך יש לחשוב על כך איזה פירושים יתנו למנהג חדש זה אנשים מבחוץ.
במו ידינו ובלא יודעין נחזק את המחנה הנלחם בנו'.
היו מתנגדים למנהגי השבת המסורתיים בקיבוצים גם אם לא חששו מפני 'התנגבות
הדת'. עצם קיומם של גילויים מסורתיים לא מבוקרים (למשל קריאת טקסטים בעלי
אופי דתי מפורש) הוא עדות לאובדן דרך ולתחושה של אובדן ביטחון עצמי בתכנים
החילוניים שאפיינו את הקיבוץ, תוך כניעה למסורות דתיות מוכנות מראש:

מדאיגה, מרגיזה ולא ברורה לי פלישתה הברוטלית של 'מסורת ישראל' אל
קבלות השבת שלנו [...] מדאיגה אותי המחשבה שגם אנחנו נסחפים בגל
העכור הזה השוטף את המדינה של 'התגמדות' בפני אנשי שלומי של היושב
במרומים [...] ואולי אפילו מסתמנת כאן הודאה שלנו אין מה להציע ואנחנו
רצים אחרי הסחורה הפופולארית כל כך לאחרונה.⁹⁸

כאן מובעת ביקורת על מה שמתואר כהיסחפות הנוסטלגית וחסרת הבקרה של אימוץ
מנהגים בעלי מטען דתי. היו שהתנגדו להדלקת נר לצרכי אווירה או כסמל גרידא
נטול כוונה עמוקה, וטענו שפרקטיקה זו אינה אלא צביעות וביטוי לאובדן דרך.
כותבים אחדים הדגישו את האופי החילוני של נרות השבת את האופי הוולונטרי של
הדלקתם. כך למשל דברים שאמר עלי אלון במסיבת ערב שבת בקיבוץ:

אנו יהודים חופשיים, פה בפינת ארץ ישראל היפה שלנו – איננו מצוים על ידי
אל או אדם על הדלקת הנרות. מרצוננו החופשי אנו מדליקים אתכם, נרות
השבת [...] הנה יושבים אנו פה שבת אחים, קהילה של מאמינים ללא דת וללא
אלוהים – יושבים אנו פה מול אורכם,
כמהים לאור,
מתפללים לאור
ונשבעים להדליק את האור הטהור הזה בלבנו ובביתנו, ולשאתו בתוך נשמותינו
באשר נלך.⁹⁹

97 שם.

98 אביקם, 'למי אכפת קבלת שבת', עלון בית זרע, 30 במרס 1981, עמ' 29.

99 ע' אלון, 'ברכה על הנרות', 2 במרס 1979 (הדגשה במקור). לקוח מארכיון שיטים, ארכיון החגים

ד.3. הדלקת נרות וחילופי הדורות

אקט הדלקת הנרות כביטוי של זיקה למורשת היהודית נתפש בהקשר הקיבוצי לא אחת כמעשה מהפכני. לעיתים ההתייחסות להחלטה להתחיל להדליק נר של שבת היא בחיוב, כמעין תיקון של חסר גדול, ולעיתים נתפשת הפרקטיקה הזו כמחטף שלא ברור מי החליט עליו,¹⁰⁰ והוא ביטוי למעשה זר לאופי הקיבוצי. ויכוחים עזים ניטשו באספות ומעל דפי עלוני הקיבוצים על העניין. באחד הקיבוצים מושווית ההחלטה על הדלקת הנרות למעשי בריונות שאירעו במשק, ושטופלו ביד קשה.¹⁰¹ היו קיבוצים שבהם נרות השבת נתפשו כחפץ קישוט אסתטי גרידא, אשר קיבל את פני הבאים לסעודת השבת ללא כל ביטוי טקסי להדלקתם או למשמעותם. ועם זאת, גם במקרים אלה לא נעדר הממד הנוסטלגי והרצון לקישור בין-דורי. והיה מי שכתב, אולי במידה של ציניות, בזכות האש כסמל אנושי קמאי ('בכל העמים ובפולחנה של כל דת ודת, הדליקו ומדליקים נרות. כל דת לפי צורתה מדביקה לאש הנר את משמעותה שלה'), והציע 'במקום להתנגד לנרות – מוטב להרבות ולהעלות מדורות. העלו מדורות ולא יהיה צורך בנרות'.¹⁰²

מטבע הדברים בקיבוצים רבים של הקיבוץ הארצי, תנועת הקיבוצים השמאלית ביותר, נשמעו תגובות חריפות במיוחד נגד מנהגי השבת. טוביה מקיבוץ בית זרע כותב בתגובה להצעה להדליק נרות שבת: 'אני רואה את חדר האוכל גם כבייתי שלי, ושם, אם יודלקו נרות שבת לא תדרוך רגלי'.¹⁰³ בקרב קיבוצי איחוד הקבוצות והקיבוצים הגישה הייתה בדרך כלל נינוחה יותר, אם כי במידה רבה מידת התקבלות קבלת השבת הייתה תלויה באנשים שהובילו אותן, ולעיתים גם בקיבוצי הקיבוץ הארצי היו מסורות ארוכות של ציון הטקס.

מן הרשימות והפרוטוקולים עולה שבדרך כלל היה משוגע (וכאמור, פעמים רבות – משוגעת) לדבר או קבוצה של אנשים שהובילו את תהליך קבלת השבת בכלל ואת עניין הדלקת הנרות בפרט. בקיבוץ גבת למשל הייתה זו יוזמת חברת הנוער שהניעה את התהליך.¹⁰⁴

הבין-קיבוצי בבית השיטה ללא ציון שם הקיבוץ.

100 ישעיהו בארי כותב על 'הכמיהה להגביר את רוח היהדות', שמצאה לה ביטוי חדש והוא הדלקת נרות שבת. בסוגריים הוא שואל: 'אגב, מי ומתי החליט על כך? איזה מוסד דן בשאלה זו?' ('הנ"ל, על נרות [לעיל הערה 78], עמ' 129).

101 יולק, מעשה מהפכני (לעיל הערה 96).

102 גרשון ר', 'למחפשים בנרות', הדי רוחמה, 23 בדצמבר 1966, עמ' 8.

103 טוביה, 'תגובה', עלון בית זרע, 2 בפברואר 1980, עמ' 18.

104 בתגובה לתרעומות על יוזמה זו, כתב חבר קיבוץ גבת: 'למה ומדוע פסולה הדלקת הנרות בערבי שבתות? – תמיד מרעידים את לבי אותם הנרות הנשקפים מבעד חלונות חדרי הסבתות, משום

בחלק מן הקיבוצים שבהם הדליקו את הנרות במהלך סעודת השבת הייתה מסורת שאישה מסוימת מדליקה בקביעות את הנרות, בקיבוצים אחרים התקיימה תורנות בין משפחות ('חמולות', כך בבית השיטה למושל) בהובלת קבלת השבת כולה, והדלקת הנרות ניתנה לאמא או לסבתא, בקיבוצים אחרים רכזי התרבות מינו מדליקת נרות מדי שבת. חברה בוועדת תרבות בעמיעד מציינת בתסכול שחברות קיבוץ רבות מסרבות להדליק את הנרות בשל אחת מטענות אלה: 'אני דתייה מדי', 'אני לא מספיק דתייה', 'אני לא נשואה', 'העברית שלי לא מספיק טובה', 'אני מתביישת' ועוד.¹⁰⁵ בקיבוצים אחרים הובעו דווקא רגשות התלהבות וגאווה על ההזמנה להדליק נרות. מעניין שהתייחסויות לנרות השבת כאל סמלים גרידא ללא מטען דתי התקבלה בנינוחות אצל אחדים ועוררה התנגדות אצל אחרים. בעיני חלק מהמתנגדים היה בכך חוסר כבוד לסמל היהודי ובעיני אחרים חוסר רצינות של העיבוד התרבותי הקיבוצי.

ה. סיכום

במאמר זה ביקשתי לעמוד על פרק בניסיון ליצור מה שנוכל לכנותו קדושה חילונית, תוך דיון בהקשרה החלוצי הקיבוצי. במוקד הדיון עמדו טקסי קבלת השבת, שהתקיימו בחדר האוכל הקיבוצי, בדרך כלל בין שנות השישים או השבעים של המאה שעברה ובין ראשית המאה הנוכחית. בטקסים אלה ניכר שימוש סלקטיבי וביקורתי בסמלים ובטקסטים קדומים, תוך בקשת ממד קהילתי ואידיאולוגי, באופן הקושר בין עבר של עם ובין עתידו.

ניסיונות ממין זה אינם ייחודיים לתנועה הקיבוצית אבל הם זכו בה לביטויים קהילתיים מובהקים ומזוקקים במיוחד. תיאור קצר של צביקי קרן מחצרים כומס את חוויית קבלת השבת הקיבוצית כעניין שבקדושה החורג מעצם הפרקטיקה שנהגה בחדר האוכל, חוויה בעלת משמעות נשגבת:

לא רק צורת הישיבה – אלה מול אלה בשורות ארוכות – לא רק יפי הבגדים וטעמה המיוחד של הארוחה החגיגית, שניחוחה עמה, מבדילים ערב זה משאר ימות השבוע – איזה יד קסומה מושכת חוט של חן על פני המסובים, צורת הדיבור נעימה יותר וניחוחה יותר והנושאים – מאלה העומדים ברומו של עולם

שיש בזה משהו מן הרחוק והיפה, משום שיש בזה קשר סמלי ביני ובין דורות של יהודים בני עמי' (רשימה מאת ז' לי', דבר, 12 בינואר 1961).

105 ר' דה-ריטה, 'על קבלת שבת', עלון קיבוץ עמיעד, 7 באוגוסט 1977, עמ' 8.

[...] וכבר אתה מרגיש עצמך יושב בתוך 'מקדש מלך עיר מלוכה' – שבת בקיבוץ, שבת של חצרים.¹⁰⁶

טקסים מתאפיינים בין השאר בתכונות אלה: חזרתיות וקביעות (ואלה מאפשרות למשתתפים לצפות מראש להתנהלותם ולמהלכם), ביצוע מסוגנן וייחודי, סדר וארגון, בימוי דרמטי ומיקוד תשומת הלב של המשתתפים והממד הקולקטיבי, תוך הבעת מסר מסוים (או ייחודי) שמטרתו לפעול ולהשפיע על המשתתפים בדרכים שונות, ולעיתים אף חתרניות. טקסים דתיים וחילוניים כאחד מתייחסים לממדים שמעבר לאירוע המסוים ולזמן שבם הם פועלים.¹⁰⁷ ואכן, דומה שלא נטעה אם נקבע שאותה 'יד קסומה מושכת חוט של חן על פני המסובים', כתיאורו של קרן, הינה ביטוי לכמיהה לנשגב, לטרנסצנדנטי. קבלת השבת הקיבוצית הייתה ביטוי של כמיהה זו (גם אם באופן מרומז וחמקמק). במפעל קבלת השבת הקיבוצית החילונית בחדר האוכל ניכרה בקשת קדושה, גם אם לא מפורשת ואולי אפילו בלתי מודעת. אולי נוכל לכנותה אפילו קדושה מבלי דעת.

106 צ' קרן, נווה במדבר: סיפורו של איש חצרים, חצרים תשל"ד, עמ' 122.
S. F. Moore and B. Myerhoff (eds.), *Secular Ritual*, Assen 1977, pp. 3-24 107

נספח

דוגמאות לברכות קיבוציות על הדלקת נר של שבת

1.

נברך את השבת
למנוחת הגוף ולשלות הנפש.
שתהיינה עינינו ליפי ההר
ולבנו לרעות
שתהיה שבתנו שלום
ובביתנו הברכה.
שבת שלום!¹⁰⁸

אמנון מגן מקיבוץ פלמ"ח צובה חיבר ברכה זו לבקשתה של המטפלת של כיתה ו', שחיפשה ברכה שתתאים לחברת הילדים. מגן מספר שהיה חשוב לו ליצור ברכה שתתאים לאורח החיים הקיבוצי, הכפרי והחילוני. הברכה אומצה גם בקיבוצים אחרים, כגון כפר החורש.¹⁰⁹ בצובה עדיין מתקיים טקס קבלת שבת קיבוצי בחדר האוכל, והברכה נאמרת בו. בהמשך הציבור מתבקש למזוג יין לכוסות, ואז נאמר: 'נברך על הגפן ועל פרי הגפן ועל תנובת השדה', והכול עונים: 'לחיים'.

2.

ברוך בואך, שבת,
בואך ברוך,
הביא נא עמך את המרגוע, את השלוה,
שלאחר שבוע רב פנים של המולת עמל,
את החלל, שבתוכו אפשר לרקום

108 מתוך: 'מעין הברכות' (לעיל הערה 89), עמ' 17 (פורסם לראשונה בתוך שלם, קבלות שבת [לעיל הערה 9], עמ' יב). כיום נאמרת שורה נוספת, שנוספה אחרי השורה השלישית: 'שנתברכנו בשבוע עמל ויבורך הבא אחריה'.

109 בשיחה אישית (בספטמבר 2016) סיפר לי אמנון מגן על חברי קיבוץ צובה שהגיעו לטיול בנפאל. בערב שבת במוטל בהרי הימליה הכריזו משהו שצריך לעשות קידוש. אך איש לא ידע לערוך קידוש, מלבד חברי הקיבוץ שאמרו את נוסח הברכה המקובל בקיבוצם. הנוסח התקבל בתשואות, ומשתתפים רבים רשמו אותו וביקשו לאמצו.

אינסוף של חלומות, ביחד ולבד,
את שעת המחילות שבה נוכל
לשמוע את פעימות לבו של הזולת.
שבת, ברוך בואך,
ברוך בואך, ברוך נרך.¹¹⁰

את הברכה הזו חיבר דוד עתיד מקיבוץ משמרות (כיום חי במעגן מיכאל). בשיחה עימו סיפר לי עתיד שבאמצע שנות השישים עד סופם נעשה ניסיון לקיים קבלת שבת קבועה, הדלקת נרות, קטע קריאה ושיר. חלק מקטעי הקריאה שהוצעו לא נראו לו מתאימים, והוא החליט לנסות את ידו בכתיבת טקסט משלו, שיתאים להווית הקיבוץ ולרוחו. הברכה אומצה גם בקיבוצים אחרים.

.3

תבורך לנו נר של שבת
על כי בשורת מנוחה
הבאת לנו.
על כי לובן אורך
הביא את האור למעוננו
וטוהר וזוך.
תלונו שלהבתך קודש
בימי העמל הקשים,
בשדה, במטע ובניר,
עד כי תשוב ותדלוק עמנו
בשבת הבאה.¹¹¹

ברכה זו מקורה ככל הנראה מקיבוץ דגניה א', והיא הייתה נהוגה בשינויים קלים גם בחצרים, מעין ברוך, גונן, מגל ובית העמק (לדוגמה, במגל נהגו לומר 'תלונו שלהבתך קודש' / בימי העמל הקשים / בשדה, בסדנה ועל משמרת הליל'). הפנייה בברכה הזו היא אל נר השבת, שהביא את בשורת המנוחה, האור והטוהר. בקבלת השבת המתקיימת בחצרים עדיין (אם כי במתכונת של קבלת שבת מסורתית יותר ולא בחדר האוכל) נאמר נוסח דומה. הנוסח החדש פותח במילים:

110 מתוך שוע ובן גוריון, ילקוט שבת (לעיל הערה 9), עמ' 294.

111 קרן, איש חצרים (לעיל הערה 105), עמ' 122.

תבורכי לנו השבת
 כי בשורת מנוחה הבאת לנו
 ועל כי נרך הביא את האור למעוננו
 וטוהר וזוך.¹¹²

לעומת הנוסח הישן שבו הנמען הוא נר השבת, הנמענת בנוסח החדש היא השבת עצמה.

4.

אל מול שדות ולובן ניקרה, מול שמש חולין הצוללת לתהומות ים,
 נלווה אותך בלכתך, שבוע העמל והיצירה.
 יאר לנו אורך, נר של שבת,
 ובפינו תפילת עמלים זכה וטהורה, רינת היוגב בשדה, הנוטע והעושה במלאכה
 ובששת ימי העמל.
 נהא מייחלים לאורך, ובליבנו תקווה, כי לא נדע מחסור – ועל נחלתנו השרה
 הרווחה.¹¹³

ברכה זו נאמרה בקיבוץ ראש הנקרה. לשונה מקומית למדיי, שכן היא מדברת על הנוף המיוחד של הקיבוץ ('אל מול שדות ולובן נקרה'). הדגש הוא 'שבוע העמל והיצירה' שבא אל סופו, ואליה פונה הברכה ואחר כך נר של שבת. בניגוד לברכות אחרות, כאן נעשה שימוש במונח 'תפילה' אך מתוך הבהרת ההקשר הקיומי של הברכה 'תפילת עמלים זכה וטהורה'. לא ברור כמה זמן נאמרה ברכה זו, בכל אופן בסוף שנות השישים או בתחילת שנות השבעים הומרה ברכה זו בנוסח שלהלן, שהוא בבחינת עיבוד מקומי של הברכה מדגניה א':

מול שדות ירוקים, לובן נקרה ושמש חולין הצוללת לתהומות הים
 נלווה אותך בלכתך – שבוע העמל והיצירה
 תבורך לנו נר של שבת על כי בשורת מנוחה הבאת לנו
 זוהר, טוהר ושלווה
 תלוונו שלהבתך קודש, בימי העמל הקשים עד כי תשוב ותדלוק עמנו בשבת
 הבאה.

112 שבת, תשכ"ח (ללא מספרי עמודים).

113 שם.

ס"ו בסבת חשכ"ו
7.1.65

ברכת היין:
גברך שהענינו משהת ימי העמל לקדש שבתנו בשמחה על יין וחלה
שבת אחים גם יחד. לחיים טובים ולשלום.

מזמורת:
מי יצילנו ממצב?
מי יצילנו מהחם?
ומי יצילנו כל אחד?
ומי ישקנו כוס חלב?
למה חודוה, למי ברחבה?
לעבודה ולמלאכה!
מי יתן לנו כוח בקר?
ומי יתן לנו חן וזר?
למה חודוה, למי ברחבה?
לעבודה ולמלאכה!
מי יתן לנו חן וזר?
ומי יתן לנו חן וזר?
למה חודוה, למי ברחבה?
לעבודה ולמלאכה!

על כן נעבד, על כן נעמל
תמיד בכל ימי החל
כבוד העל, נעים העל!
ובעת הפני נשיר בקול
שירי תודה, שירי ברכה
לשבוה ולמלאכה!

מקרא:
 "לאחר מותו"
שירת חידוד:
 "אל התפאר"
מקרא:
 "שבת המלכה"
 אדקלוק נרוד שבת
 זמר
 החבר מראש האילנות נ
 באו ונצא לקראת שבת
 ונה אלה יורדות הקדושות
 וקמה מלאכים אצל הוי
 בואו, אלה
 באו, אלה
 שבת עליכם

מקרא:
ויבולו השמים והארץ...

היוי ומצוד * רמח-יוחנן * קבלות-שבת - השב"ט

סדר קבלת שבת בקיבוץ גשר הזיו, ט"ו בטבת תשכ"ח 7.1.1965.
מתוך מתתיהו שלם (עורך), קבלות שבת, רמת יוחנן תשכ"ט.

.5

ממלך שמש חולין הצוללת לתהומות-ים, גלוה אותך בלכתך, שבוע העמל והיצירה.

[מדליקים את הנרות]

יאר לנו אורך, נר של שבת, ובפינו תפילת עמלים זכה וטהורה, רינת היוגב
בשדה והעושה במלאכה.

נהא מייחלים לאורך, ובליבנו תקווה, כי לא נדע מחסור – ועל נחלתנו השרה הרווחה.

נקבל פני השבת, בה נשבות מכל מלאכתנו.

כנאמר: 'ויכולו השמים והארץ ... אשר ברא אלוהים לעשות' (בראשית ב 1-3).

נברך על השבת, כי דומה היא לפסגת הר במישור רחב ידיים.

ההאחזות בעבודה הנה מישור החיים ואלו השבת היא הפסגה בה מתרונן העובד אחרי ששת ימי העמל.

לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה

שבת שלום ומבורך.¹¹⁴

114 שלם, קבלות שבת (לעיל הערה 9), כסלו תש"ל, עמ' 11.

נוסח זה של הברכה, שנאמר בקיבוץ מעין צבי, שונה מעט מהנוסח המוקדם של ראש הנקרה, אך כמותו הוא משקף את הנוף הייחודי של הקיבוץ, המצוי במקרה זה במישור החוף. הברכה ארוכה יותר ומכילה גם את הפסוקים המקדימים לקידוש המסורתי. כמו בנוסח מראש הנקרה, גם כאן נעשה שימוש במונח המסורתי 'תפילה' (ובפינו תפילת עמלים זכה וטהורה) ללא אזכור נמענה של תפילה זו.

.6

נברך על נרות שבת
נקדש זיום ונתבשם בחומם.
זה עתה כילינו ששת ימי מעשה ויצירה.
לבנו קשוב וביתנו פתוח לקבל פני שבת מנוחה.
בואי שבת והשכיני שלווה ורגיעה במעוננו,
חן ותפארת במעשה ידינו.
שלום לבואך שבת ברוכה.¹¹⁵

ברכה זו הייתה נהוגה בקיבוץ משמר השרון.

הרבה פרופ' דליה מרקס, היברו יוניון קולג', רחוב דוד המלך 13, ירושלים 9410125
marxdalia@gmail.com

115 מעין הברכות (לעיל הערה 89), עמ' 7.